



บทที่ 2

การสร้างฐานอำนาจทางการเมืองจากฐานะของปัญญาชนระดับมัธยมศึกษา

เมื่อกล่าวถึงนักการเมืองไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475) จนถึงยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488) ชื่อของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เป็นที่กล่าวขวัญกันในฐานะที่ท่านเป็นทั้งนักคิดและนักการเมือง กล่าวคือ ชีวิตทางการเมืองที่ประสบความสำเร็จของ ดร.ปรีดี นั้นมีพื้นฐานเบื้องต้นจากความสามารถในด้านความรู้ และสติปัญญาจนเป็นที่ยอมรับในหมู่บรรดาชนชั้นนำและปัญญาชนทั้งหลายเป็นจำนวนมาก และสิ่งนี้ก็คือปัจจัยหนึ่งที่เป็นแนวทางหรือวิธีในการต่อสู้ทางการเมืองของ ดร.ปรีดี

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวผสมผสานกับวิชาการที่ท่านได้ทำการศึกษาจากต่างประเทศ (ฝรั่งเศส) ซึ่งไม่เพียงแต่จะแตกฉานเพียงในด้านกฎหมายเท่านั้น บรรดาวิชาความรู้ด้านเศรษฐกิจและสังคมก็เป็นสิ่งที่ท่านได้ทำการศึกษาอันเนื่องมาจากปัญหาบางอย่างซึ่งท่านตั้งเอาไว้แต่ต้นที่จะพยายามศึกษาเพื่อค้นหาและอธิบายตลอดจนแก้ไขปัญหาของชาติ ซึ่งท่านได้ประสบพบเห็นด้วยตนเองมาตั้งแต่ในวัยเยาว์ และเมื่อสภาพการณ์ต่าง ๆ ในขณะนั้นเอื้ออำนวยไม่ว่าจะเป็นปัญหาค้นเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สิ่งเหล่านี้ได้นำมาซึ่งผลสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี พ.ศ. 2475 เป็นผลสำเร็จ

การศึกษาในบทนี้ แม้ว่าจะศึกษาเกี่ยวกับการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะที่เป็นปัญญาชนชั้นกลางที่อุทิศไปช่วยสติปัญญาและความรู้ในด้านต่าง ๆ ก็ตามที แต่สิ่งที่จะต้องศึกษาก็คงจะต้องพาดพิงไปถึงประวัติหรือสภาพพื้นฐานไม่ว่าจะเป็นครอบครัวและการศึกษาก่อนที่จะมีบทบาทสำคัญทางการเมืองในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และในช่วงสมัยต่าง ๆ มา ทั้งนี้เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นพื้นฐานที่นำมาซึ่งการยอมรับในความสามารถของท่าน อันนำไปสู่การมีบทบาททางการเมืองที่สำคัญดังกล่าว

ประวัติและการศึกษาในชั้นต้น (พ.ศ. 2443-2463)

ดร.ปรีดี พนมยงค์ เกิดเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2443 ณ บ้านหน้าวัดพนมยงค์ ตำบลท่าหวาสุกรี่ อำเภอรุ่งเกา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพี่น้องทั้งหมด

จำนวน 8 คน เป็นชาย 4 คน และเป็นหญิง 4 คน โดยที่ คร.ปรีดี เป็นบุตรคนที่ 2 ของครอบครัว บิดาชื่อ นายเสียง พนมยงค์ มารดาชื่อนางลูกจันทร์ อนมยงค์ (18 : 79) ซึ่งประกอบอาชีพทำนา บิดาของ คร.ปรีดี นั้นเป็นชาวอำเภอกรุงเก่า เกิดที่บ้านหน้าวัดพนมยงค์ ตำบลท่าวาสบุรี อำเภอกรุงเก่าเช่นเดียวกับ คร.ปรีดี ส่วนปู่และย่าของ คร.ปรีดี นั้นชื่อนายเกิดและนางคุ้ม พนมยงค์ ตาชื่อนายเป็ก ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพาดิษพัฒนากร และยายชื่อเล็ก ซึ่งก็ล้วนแต่ประกอบอาชีพการทำกสิกรรม (ทำนา) ทั้งสิ้น และคนในตระกูลพนมยงค์นั้นปรากฏว่ามีแต่เพียง 2 คน เท่านั้นที่รับราชการอันได้แก่ คร.ปรีดี และนายกลึง พนมยงค์ (หลวงอรธ-กิตติคำจร) ซึ่งเป็นน้องชายเพียงเท่านั้น (19 : 5) ซึ่ง คร.ปรีดี ได้เล่าถึงสภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวว่า

เมื่อเริ่มจำความได้ก็เห็นเคหสถานของ ครอบครัวที่ตกทอดมาจากปู่ย่า ซึ่งแสดงว่าเป็นครอบครัวที่สมัยนั้นเรียกกันว่า "ผู้มีอันจะกิน" เปรียบเทียบได้กับการแบ่งชนชั้นที่สมัยใหม่เรียกว่า "นายทุนชั้นกลาง" แต่ปู่ย่าผมมิใช่นายทุนสมัยใหม่ (modern capitalist) หากเป็นนายทุนตามวิถีการผลิตศักดินา (feudal mode of production) จึงเข้าลักษณะเป็น "คหบดี" ตามวิถีแบบวรรณะสมัยศักดินา ปู่ย่าผมมีบุตรชายหญิงหลายคน ซึ่งได้รับส่วนแบ่งมรดกไปประกอบอาชีพ บางท่านรักษารฐานะคหบดีไว้ได้ บางท่านก็ขาดทุนตกเป็นผู้มีทุนน้อย ส่วนบิดาผมเลือกอาชีพทำนา จึงประสบชะตากรรมอย่างชาวนา ซึ่งกระทบถึงความเป็นอยู่ของครอบครัว" (20 : 20-21)

จากสถานภาพทางครอบครัวซึ่ง คร.ปรีดี ได้ประสบพบเห็นด้วยตนเองก็นับได้ว่าเป็นทั้งตัวกระตุ้นและผลกระทบที่สำคัญต่อแนวความคิดพื้นฐานในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต่อมาในภายหลัง ทั้งนี้เพราะ คร.ปรีดี ได้เล่าว่า จากการศึกษาที่เกิดขึ้นในครอบครัวชาวนา แม้ว่าจักอยู่ในระดับที่มีฐานะพอสมควร แต่ก็ทำให้ท่านได้เห็นสภาพความเป็นอยู่ในชนบทและความอึดคักขัดสนของชาวนาโดยทั่วไปซึ่งท่านได้กล่าวว่

"ผมเริ่มจำความได้เมื่ออายุประมาณ 3-4 ขวบ สภาพของสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นพอจำได้ก็คือ สังคมไทยเมื่อประมาณ พ.ศ. 2446-2447 เป็นต้นมาและสภาพของสังคมไทยที่ผลักดันให้ผมมีจิตสำนึกทางการเมืองก็ควรถือเอาสภาพที่เปลี่ยนแปลงตามลำดับ... บิดาผมเลือกอาชีพทำนาจึงประสบชะตากรรมอย่างชาวนา ซึ่งกระทบถึงความเป็นอยู่ของครอบครัว ผมประสบพบเห็นความอึดคักขัดสนของบิดา มารดา และ เมื่อไปอยู่กับบิดาก็พบเห็นความอึดคักขัดสนของ ชาวนาทั่วไป" (20 : 20-21)

ส่วนที่ คร. ปรีดี มีความสนใจหรือผูกพันอย่างลึกซึ้ง แต่ยังคงอยู่ในวัยเด็กก็คือ สภาพความเป็นอยู่และวิถีการดำเนินชีวิตของครอบครัวซึ่งมีอาชีพในการทำนาและยังทำให้ท่านมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เกี่ยวกับการประกอบอาชีพทำนาโดยทั่วไป เพราะนอกจากจะโคพบเห็นสภาพของครอบครัวของตนเองแล้วยังโคพบเห็นสภาพที่แท้จริง โดยทั่วไปจากชีวิตของชาวนาโดยทั่วไปอีกด้วย ซึ่งเราจะพบว่าการอธิบายหรือเล่าประวัติของท่านนั้นจะกล่าวถึงวิถีทางการดำเนินชีวิตของบรรดาชาวนา ซึ่งท่านได้ประสบมาด้วยตนเอง ซึ่งทำให้ท่านได้เห็นถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยท่านได้กล่าวว่า

นายเสียงบิดาของท่านไม่ชอบรับราชการ เพราะนายเสียงชอบผจญภัย ดังนั้นภายหลังที่แต่งงานกับมารดาของท่านแล้ว นายเสียงจึงไปทำป่าไม้ที่บริเวณพระพุทธรูปหินที่มีเขาป่าชุกชุม สมัยนั้นการทำป่าไม้คุมกับการต้องป่วยไข้ จึงโคเปลี่ยนไปทำนาที่หาดหลวง ซึ่งญาติผู้ใหญ่อันคับอายุหนึ่งชื่อ ผิง (ขุนประเสริฐ) เป็นผู้มีหลักฐานในคำบั้นนั้น สมัยนั้นยังไม่มีรถลประทาน ผิงแลงติดต่อกัน 2 ปี ทำนาไม่โคผล นายเสียงจึงไปปรับทุกข์กับเจ้าคุณไชยวิจิตร (นาค) ถึงการจะหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพและครอบครัว ท่านเจ้าคุณโคลาออกจากราชการไปก่อนแล้วหลายปี จึงแนะนำว่านายเสียงชอบผจญภัยจึงควรไปบุกเบิกที่บริเวณอำเภอดุสิต ซึ่งสมัยนั้นเป็นทุ่งร้าง ไทชนวนายฮัว พี่ชายนายเสียงไปควย แต่ท่านจะให้คุณแคง (ต่อมารับราชการเป็นหลวงปู่เจ้าคณะไชยกิจ) บุตรชายของท่านที่เป็นหนุ่มออกไปบุกเบิกโคชงควย แลวกโคแบ่งที่บุกเบิกโคหระหวางกัน สามท่านตกลงตามคำแนะนำของท่านเจ้าคุณ เมื่อบุกเบิกโคสุดจันโซลงข้างถอยออกจากบริเวณนั้นแล้ว ก็แบ่งที่บุกเบิกโคหระหวางกัน คุณแคงจับจ้องแถวล่าแคง นายฮอกับนายเสียงจับจ้องแถวล่าชะแแบก แต่ชงก็ยังมีรบกวนอยู่เสมอ กินข้าวที่เพาะปลูกไว้ อดมาราชการโคคงอำเภอวังน้อยขึ้น จึงโอนบริเวณล่าแคง และล่าชะแแบก ซึ่งเคิมอยู่เขตอำเภอดุสิตนั้นขึ้นกับอำเภอวังน้อย ต่อมาบริษัทชุกคสอง คุณาสยามโคชุกคสองมาถึงบริเวณที่คุณแคง นายฮอ นายเสียง บุกเบิกจับจ้องไว้ ในสัมปทานที่รัฐบาลให้แก่บริษัทนั้นมีความว่า ถ้าบริษัทโคชุกคสองไปถึงที่โคก็ให้ถือบริเวณ 40 เส้นตั้งแต่ฝั่งคลอง แต่ละบริษัทเป็นของบริษันั้น แต่บริษัทให้สิทธิแก่ผู้จับจ้องไว้ก่อนแล้วที่เสียค่าชุกคสองในอัตราไร่ละ 4 บาท เพื่อโคกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่จับจ้องไว้ก่อนนั้น เจ้าคุณกรุง พระยา ไชยวิจิตร (นาค) ในนามคุณแคง กับนายฮัน นายฮอ นายเสียง จึงต้องเสียเงินให้บริษัทคนละ 200 ไร ... "บิดาผมจึงโคมีที่ดินอยู่ที่นั้น แถว่านาคัง 200 ไร ทำนาคนเดียวก็ไม่ว่างให้เขาเขาไปบางปี ที่แรกก็ทำนาเองบิดาผมมีควาย 5-6 ตัว ผมจึงจำโคควายโมยเอาไปหมกเลย ชาวนาจึงเคือครอนหลายอย่างรวมทั้งถูกขโมยควาย" (20 : 22-24)

การที่ท่านได้กล่าวถึงความทรงจำของท่านในวัยเด็กซึ่งแทนที่ท่านจะกล่าวถึงเรื่องของเด็ก ๆ โดยทั่วไปแต่ท่านกลับกล่าวถึงสภาพของชาวนาที่ประสบกับปัญหาต่าง ๆ โดยไม่เว้นแม้กระทั่งครอบครัวของท่านเอง ซึ่งจากข้อความที่กล่าวมาแล้วทำให้สามารถเข้าใจว่าสิ่งที่ท่านเริ่มพบเห็นเมื่ออยู่ในวัย 2-4 ขวบ ก็คือสิ่งที่ชาวนาซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศต้องประสบกับความเดือดร้อนไม่ว่าจะเป็นในด้านการผลิต เช่น ปัญหาในคานที่กิน ความแห้งแล้งอันเกิดมาจากการที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล หรือแม้แต่เมื่อได้ทำการบุกเบิกที่ดินแล้วก็ยังต้องประสบกับปัญหาในด้านการผลิตบ้างในบางครั้ง ดังเช่นที่บิดาของท่านต้องประสบอันได้แก่การที่จะต้องเสียค่าชุกคลองที่ทางราชการได้ดำเนินการเอาไว้ เพื่อที่จะรักษาสหิทธิความเป็นเจ้าของให้แก่บริษัทชุกคลองกุนาสยามในอัตราไร่ละ 4 บาท ซึ่งบิดาของท่านมีที่ดินในครอบครอง 200 ไร่ จึงรวมเป็นเงิน 800 บาท เงินจำนวนนี้ในสมัยนั้นก็คงจะเป็นเงินจำนวนไม่น้อย และถ้าในกรณีที่เจ้าของที่ดินใดซึ่งไม่มีเงินที่จะซื้อที่ดินในการรักษาสหิทธิก็คงจะต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ไปอย่างแน่นอน ซึ่งก็เท่ากับเป็นการที่บรรดาสิทธิของประสบกับปัญหาที่เกิดขึ้นโดยรัฐนั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้นปัญหาที่สำคัญที่ท่านประสบก็คือปัญหาของความสงบเรียบร้อยและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินซึ่งท่านได้กล่าวถึงการที่ครอบครัวของท่านถูกขโมยความ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตเช่นกันจึงทำให้บรรดาปัญหาเหล่านี้ได้มีส่วนผลักดันและเป็นเครื่องชี้นำค่อนแนวทางการแสวงหาความรู้ ตลอดจนการศึกษาเพื่อที่จะนำเอามาแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ท่านได้ประสบมาด้วยตนเองเหล่านั้น และเป็นจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในโอกาสต่อมา

แม้ว่าท่านจะมีแนวความคิดหรือสามารถที่จะเข้าถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแก่บรรดาชาวนา ซึ่งจักได้ว่าเป็นปัญหาเบื้องต้นของประเทศในขณะนั้นก็คามที่ แต่ปัจจัยที่สามารถผลักดันให้ท่านสามารถได้รับการศึกษาจนถึงระดับที่ทำให้ท่านสามารถเป็นที่ยอมรับในความเป็นปัญญาชนได้นั้นก็คือ การสนับสนุนจากบิดาของท่าน ซึ่ง

แตกต่างจากชาวนาทั่ว ๆ ไป ที่มักไม่ต้องการให้บุตรหรือคนในครอบครัวของตนมีการศึกษาสูง ๆ แต่เพียงต้องการแรงงานเพื่อช่วยเหลือในการประกอบอาชีพของตนเท่านั้น แต่ คร.ปรีติโคกกล่าวถึงบิดาของท่านในเรื่องเกี่ยวกับความสนใจที่จะได้รับการศึกษา ดังที่เจ้าพระยามรราช (ปั่น สุขุม) โคกกล่าวถึงบิดาของท่านไว้ว่า

นายเสียง พนมยงค์ เป็นผู้สนใจในกิจกรรมและที่สนใจคือการทำนา ภูเหมือนักกับว่าพบชาวเขาที่ไรที่จะไม่พูดเรื่องทำนาเป็นไม่มีแต่ถึงว่าจะมีก็ได้ อยู่กับการทำนามากก็จริง นายเสียง พนมยงค์ มีโละเลยที่จะส่งเคราะห์ และให้การศึกษาแก่บุตร เลยพยายามส่งบุตรเขาเรียนศึกษาในชั้นต้นเมื่อยังเยาว์อยู่ ก็โคเรียนในโรงเรียนที่ไกลบ้าน ครั้นโตขึ้นก็ส่งลงมาอยู่กับญาติ และศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนกรุงเทพฯ ทำคังนั้นนับว่าโคผลดีสมความประสงค์เป็นอันว่า นายเสียง พนมยงค์โคกระทำหน้าที่เป็นบิดาที่คักและ คังใจส่งเคราะห์บุตรตามธรรมเนียม (20 : 17)

คร.ปรีติ โคเริ่มเรียนหนังสือครั้งแรกเมื่ออายุ 5 ขวบ ที่โรงเรียน บ้านครูแสง ซึ่งเป็นโรงเรียนใกล้บ้านแล้วโคย้ายไปเรียนต่อที่บ้านหลวงปราณีประชาชน (เปี่ยม) ที่อำเภอท่าเรือ เมื่ออ่านออกเขียนโคแล้วจึงโคเข้าเรียนต่อที่โรงเรียน วัดรวก สอบไล่โคชั้น 1 แห่งประโยค 1 ตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการใน สมัยนั้นที่จำแนกการศึกษาสามัญออกเป็น 3 ประโยค ๆ ละ 4 ชั้นแล้ว หลังจากนั้น จึงย้ายไปเรียนต่อในกรุงเทพฯ ที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร โดยโคพำนักอยู่กับภิกษุ ที่วัดนั้น ซึ่งท่านโคเรียนเพียงมีคียว ท่านก็คองกลับไปศึกษาต่อที่โรงเรียนคิ้วอย่าง มณฑลกรุงเก่าซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดจนสามารถสอบไล่โคชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เมื่อปี 2457 ค้วอายุเพียง 14 ปี (19 : 6)

คอกจากนั้นในปี 2458 ท่านก็โคกลับเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง โดยโครับฝากให้อยู่ในความอุปการะของพระวิจิตรมนตรี (สุก ภูมทลจินคา) และต่อมาโคย้ายไปอยู่ในความอุปการะของมหาอำมาคัยศรี พระยาชัยวิจิตรวิศิษฐ์ ธรรมชาคา (ชำ ฃ ป้อมเพชร) ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ (19 : 6-7) และโคเข้า

เรียนต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบ แต่เรียนอยู่เพียง 6 เดือน ก็ลาออกและกลับไปอยู่กับบิดา
 ค่ายอายุเพียง 15 ปีเศษ ดังที่ท่านได้กล่าวถึงในเวลาต่อมาว่า "เวลานั้นผมสำเร็จ
 มัธยมซึ่งเขาถือว่าบริบูรณ์แล้วตามปกติเข้าเรียนที่ไหนก็ได้ แต่ผมอายุ 15 เศษจะเข้า
 โรงเรียนปรัศนศาสตร์ไม่ได้ ผมก็ออกไปอยู่นา คอนนี้ได้ประโยชน์ เมื่ออายุ 17-18 ปี
 จึงเข้าเรียนกฎหมาย" (20 : 36)

ในปี 2460 ท่านจึงได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม
 (อายุ 17 ปี) โดยใช้เวลาศึกษากฎหมายประมาณ 2 ปีเศษ คือปี พ.ศ. 2462 ทำให้
 ท่านได้เป็นเนติบัณฑิตตั้งแต่อายุ 19 ปีเศษ แต่เนื่องด้วยหลักเกณฑ์ที่ว่าผู้ที่จะเป็นเนติบัณฑิต
 ได้ในสมัยนั้นจะต้องมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ ดังนั้นท่านจึงต้องรอจนถึงปี พ.ศ. 2463
 จึงสามารถได้เป็นสมาชิกสามัญแห่งเนติบัณฑิตสภา (20 : 2)

จากประวัติการศึกษาของท่านพบว่าท่านได้เริ่มต้นการศึกษาในลักษณะที่เร็วกว่า
 ปกติคงจะเห็นได้จากการที่เริ่มเข้าเรียนตั้งแต่อายุ 5 ขวบ และจบมัธยมศึกษาปีที่ 6
 ค่าย อายุ 14 ปี และเมื่ออายุ 15 ปี เศษ ก็สามารถจบชั้นมัธยมสูงสุดจนกระทั่ง
 สามารถเป็นเนติบัณฑิตค่ายวัยเพียง 19 ปี จึงเป็นสิ่งที่บรรดาบุคคลที่ได้รับฟังได้ล่วงรู้
 ถึงประวัติในด้านการศึกษาของท่านจะต้องยอมรับในความสามารถของท่านอย่างแน่นอน

ในปี 2462 ท่านก็ได้สร้างความตื่นตะลึงให้แก่วงการนักกฎหมายในขณะนั้น
 กล่าวคือ ท่านได้เป็นนายความว่าความให้แก่ นายลิ้มซุน หงวน ซึ่งตกเป็นจำเลย
 ในคดีประทุษร้ายส่วนแบ่งกล่าวคือ

เมื่อ พ.ศ. 2461 อัยการสมุทรปราการได้เป็นโจทก์ นายลิ้ม ซุนหงวน
 เป็นจำเลยในคดีประทุษร้ายส่วนแบ่งว่า เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2461 เวลากลางวัน
 เรือไต้ชื่อ ทงหลี นำเชอร์ 38 ของจำเลย ซึ่งจอดอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ
 ได้โดนพลับพลาสถานที่ของรัฐบาลซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำเสียหายไปเป็นราคา 600 บาท
 โดยความประมาทของจำเลยจึงขอให้จำเลยใช้ค่าเสียหายเป็นเงิน 600 บาท แต่

คร.ปรีติ ได้ขออาสาว่าความเป็นนายแก่ต่างให้นายลิม ชุ่นหงวน จำเลยโดยขอ อนุญาตเป็นพิเศษต่อผู้พิพากษาเจ้าของคดี ทั้งนี้เพราะในเวลานั้นท่านยังไม่สำเร็จวิชา กฎหมายและยังไม่บรรลุนิติภาวะซึ่งกล่าวกันว่ากรณีที่ท่านซึ่งเป็นนักกฎหมายที่ยังเรียนไม่ จบและไม่เคຍว่าความมาเลยในชีวิต ทำให้บรรดานักกฎหมายอาวุโสละบรรคาคทนาย โดยส่วนมากต่างก็เชื่อว่าจะต้องแพคดีแน่นอน ทั้งนี้เพราะตามรูปคดีแล้วเชื่อว่า การ ที่เรือสำเภาของนายลิม ชุ่นหงวน จำเลยได้ไปชนพลับพลาที่ประทับของในหลวงเสียดหาย จำเลยจึงอยู่ในฐานะเสียเปรียบมาก จึงหาทนายความที่จะแก้ต่างได้ยาก แต่ คร.ปรีติ กลับรับเป็นนายแก่ต่างให้ซึ่งผลของการ คัดสินปรากฏว่าในศาลชั้นต้นอัยการ โจทก์เป็น ผู้ชนะคดี แต่ในภายหลัง คร.ปรีติ ได้อ้างอิงข้อกฎหมายและขอให้จจริงอุทธรณ์คำ พิพากษาศาลชั้นต้น ทั้งศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาก็พิพากษาเช่นเดียวกัน ให้ฝ่ายจำเลย เป็นผู้ชนะคดีในที่สุด (15 : 630 - 632)

ผลของการที่ท่านสามารถว่าความจนชนะคดีในที่สุดนี้ทำให้ท่านได้รับชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับในบรรดานักกฎหมาย ทั้งนี้ไม่เพียงแต่การชนะคดีซึ่งฝ่ายจำเลยอยู่ใน ลักษณะที่เสียเปรียบและหนทางชนะคดีมีน้อยมากแต่ท่านก็ยังใช้ความสามารถทำให้ชนะ คดีได้ในที่สุดด้วยอายุเพียง 19 ปี ซึ่งก็เท่ากับเป็นเครื่องสนับสนุนในการสร้างชื่อเสียง ในด้านความสามารถในทางกฎหมายได้เป็นอย่างดี

ภายหลังจากนั้นในปี 2462-2463 คร.ปรีติ ได้เข้ารับราชการเป็นเสมียน โท กรมราชทัณฑ์ก่อนที่ท่านจะสามารถสอบชิงทุนและได้รับการคัดเลือกจากกระทรวง ยุติธรรมให้ไปศึกษาวิชากฎหมายต่อที่ประเทศฝรั่งเศส

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาและภูมิหลังทางการศึกษาของท่านทำให้ พบว่าในชีวิตครอบครัวในปฐมวัยของท่านจะไม่มีอะไรน่าสนใจเท่าใดนัก แต่ถ้าว เราพิจารณาถึงเรื่องภูมิหลังของการศึกษาของท่านทำให้เราจะต้องยอมรับกันในเรื่องที่ เดียวว่า ท่านจัดเป็นบุคคลที่อยู่ในระดับสติปัญญาเฉียบแหลมและถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้ง เราจะพบว่าสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้ท่านมีความสนใจในการศึกษาทางกานกฎหมายนั้น นอกจากจะเกิดมาจากสภาพทางสังคมและครอบครัวซึ่งท่านได้ประสบมาด้วยตัวท่านเอง แล้ว ท่านยังพยายามที่จะค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้น ซึ่งไม่สามารถที่จะ

ปฏิเสธได้เลยว่าประสบการณ์ในวัยเด็กเป็นมูลเหตุจูงใจให้ท่านสนใจการศึกษาวิชากฎหมาย อันทำให้ท่านประสบความสำเร็จในชีวิตการทำงาน และที่สำคัญที่สุดก็คือเป็นแนวทางที่ทำให้ท่านได้ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศฝรั่งเศส อันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางการเมืองที่สำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองไทยในช่วงต่อมา

ความคิดพื้นฐานทางการเมืองในระยะเริ่มแรกของ คร.ปรีดี พนมยงค์

ภายหลังที่ คร.ปรีดี สามารถสอบชิงทุนของกระทรวงยุติธรรมเพื่อไปศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศสนั้น ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2463 คร.ปรีดี ก็ได้เดินทางไปศึกษา ณ สถานที่ดังกล่าว ทั้งนี้ก่อนที่ท่านจะไปศึกษาต่อนั้นเราจะต้องเข้าใจว่าตัวท่านได้มีทัศนคติหรือแนวความคิดทางการเมืองในลักษณะที่สนใจปัญหาการเมืองและการปกครอง รวมทั้งปัญหาชาวนาอย่างจริงจัง ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวนี้ได้สะสมมาตั้งแต่ในวัยเด็กซึ่งผู้ที่มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังแนวความคิดดังกล่าวก็คือครูของท่านนั่นเอง ซึ่งท่านได้กล่าวว่า "ครูของผมแม้จะเป็นครูบ้านนอก คือครูที่อยู่ชานเมืองไม่ใช่ครูกรุงเทพฯ แต่ท่านก็มีลักษณะก้าวหน้าผมสงสัยว่าท่านได้รับการจัดตั้งจากพวก ร.ศ. 130 " (20 : 40) โดยที่ คร.ปรีดี ได้กล่าวถึงครูและเหตุการณ์ในสมัย ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ซึ่งเกี่ยวกับการพัฒนาจิตสำนึกในการที่เห็นสมควรที่จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินเหนือกฎหมาย มาตามลำดับคือ

1. ขณะที่ปรีดีเรียนอยู่ในชั้นประถมนั้น เคยได้ยินบิดาสนทนากับชาวนาที่ปรับทุกข์ถึงความเดือดร้อนในการทำมาหากิน บิดา ได้บอกแก่ชาวนานั้น ๆ ถึงการที่ท่านได้ยินเจ้าคุณเลาให้ฟังว่าที่อังกฤษมีสภาผู้แทนราษฎร คือ สภาที่ราษฎรเลือกผู้แทนไปประชุมผู้ใดมีความทุกข์ร้อนอย่างไรก็แจ้งแก่ผู้แทนของตนไปชู้อรองรัฐบาลได้ ขณะนั้นปรีดียังเด็กอยู่มากจึงไม่สนใจเรื่องนี้พอจำได้แค่กลาง ๆ เท่านั้น

1.1 ต่อมาเมื่อปรีดีได้เข้าเรียนในชั้นมัธยมซึ่งต้องเรียนภูมิศาสตร์ กว้างขวางขึ้นบ้างรวมทั้งประวัติศาสตร์ของโลกโดยสังเขป ครูสอนว่า แบบการปกครองประเทศแยกออกเป็น 3 ชนิดคือ

1. พระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมาย เรียกว่า "สมบูรณาญาสิทธิราช"
2. พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายการปกครองแผ่นดิน
3. ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเป็นประมุข เรียกว่า "รียิมบลิก" (สมัย

นั้นแปลเป็นภาษาไทย "ประชาธิปไตย" ต่อมาภายหลัง พ.ศ. 2475 จึงแปลคำว่า "รีพับลิค" เป็นภาษาไทยว่า "สาธารณรัฐ" มีคณะเสนาบดี การปกครองประเทศตามความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ปรีดีจึงทราบวิธีการปกครองจากหัวข้อย่อ ๆ นั้น

1.2 ต่อมาปลายปี ร.ศ. 130 ก็มีข่าวแพร่ไปถึงบ้านปรีดีที่อยู่ชานานายทหารจำนวนหนึ่งกับพลเรือนอีกบางส่วนได้เตรียมารเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อให้มีการปกครองแบบกษัตริย์ภายใต้กฎหมาย แต่ยังไม่ทันลงมือกระทำก็ถูกรัฐบาลจับกุมส่งศาลพิเศษพิจารณาตัดสินลงโทษชุนาคหนัก ปรีดีสนใจชานี้มากเพราะเห็นว่าเมืองไทยก็มีคณะ ร.ศ. 130 รักชาติ กล้าหาญ เตรียมการเลิกระบบสมบูรณาฯ หากแต่มีคนหนึ่งขณะนั้นทรยศทำความไม่แจ่มแก่รัฐบาล ปรีดีจึงพยายามสอบถามแถงผู้รู้เรื่องเพื่อทราบเรื่องของคณะ ร.ศ. 130 ด้วยความสนใจมาก

2. ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2458-2459 ปรีดีก็ออกไปช่วยบิดาท่านาก่อนที่จะเข้าโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม... ปรีดีได้สัมผัสกับภาวะความเป็นอยู่ตามความเป็นจริง อันเป็นบทเรียนให้ปรีดีทราบความลำบากอึดอัดขัดสนของชาวนา อาทิ... ปรีดีจึงนึกถึงคำสอนของครูและเหตุการณ์ต่าง ๆ (ดังกล่าวในข้อ 1.1 และข้อ 1.2 นั้นว่า) ถ้าเมืองไทยมี parliament คือ สภาที่ราษฎรเลือกผู้แทนไปประชุมเพื่อเรียกร้องรัฐบาลใหม่บ้างทุกขบ่ารุงสุขของราษฎรใดแล้วก็จะแก้ไขความเดือดร้อนของราษฎรใด (20 : 34-38)

ในประเด็นนี้จะพบว่า ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองขึ้นในประเทศจีน กล่าวคือได้มีการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ราชวงศ์แมนจู) มาเป็นระบอบสาธารณรัฐประกอบด้วยได้เกิดการปฏิวัติ ร.ศ. 130 ขึ้น ในเวลาไล่เลี่ยกันด้วยเหตุนี้จึงทำให้แนวความคิดทางการเมืองโดยเฉพาะในเรื่องของรูปแบบการปกครองประเทศของ คร. ปรีดี มีลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าจะยังไม่ได้มีการศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้ง

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าความรู้เกี่ยวกับการเมืองและระบบการเมืองของ คร. ปรีดี ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ แม้จะเป็นลักษณะของการเรียนรู้โดยมิใช่ประสบการณ์ด้วยตนเองโดยตรงก็ตามที และปรากฏว่า คร. ปรีดี เริ่มจะมีประสบการณ์ทางการเมืองโดยตรงก็ต่อเมื่อภายหลังที่ได้ศึกษาวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ท่านจึงได้ทราบถึงปัญหาของความไม่เสมอภาคระหว่างบุคคลและสิทธิของบุคคลบางจำพวก

ใน พ.ศ. 2460 คร.ปรีดี ก็ได้เป็นนักเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม แม้
ว่าสมัยนั้นโรงเรียนกฎหมายได้สอนวิชากฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญา ซึ่งเป็นประเภท
กฎหมายเอกชนนั้นเป็นส่วนใหญ่ แต่วิชาในพระธรรมนูญศาลยุติธรรมและวิชาพิจารณาความ
อาญาและความแพ่งนั้น อาจารย์ผู้สอนก็ต้องกล่าวถึงบุคคลที่มีสิทธิพิเศษนอกอำนาจศาล
ยุติธรรมสำหรับพลเมืองส่วนมากอันได้แก่

1. พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไปถ้าทรงกระทำความผิดอาญาก็เป็น
อำนาจของศาลรับสั่งกระทรวงวังที่จะพิจารณา และนำความเห็นกราบบังคมทูลขอ
พระบรมราชวินิจฉัย จึงต่างกับพลเมืองไทยส่วนมากที่ขึ้นต่อศาลอาญา ถ้าในหลวง
ทรงวินิจฉัยว่าเจ้านายองค์ใดทรงกระทำความผิดความอาญา เจ้านายองค์นั้นก็ถูกขัง
ในที่แห่งหนึ่งของกระทรวงวัง เรียกว่า "สนม" ไมใช่เรือนจำ และไม่คงถูกใส่
โซ่ตรวนเพียงแต่เจ้าหน้าที่เอาตรวนใส่พานไว้ในห้องขังนั้น...

2. คนสัญชาติในบังคับต่างประเทศที่มีสัญญาไม่เสมอภาคกับสยามนั้นมีสิทธิพิเศษ
ในทางอาญาและแพ่ง คือว่าทำผิดในทางแพ่งหรืออาญา ศาลยุติธรรมไม่มีอำนาจ
ชำระผู้เสียหายและอัยการต้องฟ้องร้องผู้กระทำผิดขึ้นต่อศาลกงสุลของชาติต่างประเทศ
นั้น ๆ นอกจากชาวยุโรปและชาวญี่ปุ่นแล้ว มีชาวเอเชียแห่งอาณานิคมของฝรั่ง ญี่ปุ่น
ก็สิทธิพิเศษเช่นนั้น ส่วนคนจีนหลายคนก็เห็นว่าได้ประโยชน์จากการเป็นคนในบังคับ
ต่างประเทศนั้นด้วย... (20 : 39)

จากแนวความคิดทางการเมืองของ คร.ปรีดี ในแง่มุมมองกล่าวข้างต้นแม้ว่า
การศึกษาในครั้งนี้จะไม่พยายามที่จะศึกษาว่าท่านมีแนวความคิดทางการเมืองเช่นใดก็ตามที่
แต่ก็จะต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะข้อเท็จจริงเหล่านี้จะสามารถทำ
การสนับสนุนสมมุติฐานในแง่ของการที่ คร.ปรีดี อยู่ในฐานะและบทบาทของปัญญาชนระดับ
มันสมองที่เฉียบแหลมและเข้าใจถึงสภาพปัญหาที่มีผลกระทบต่อการเมืองไทยในขณะนั้นเป็น
อย่างที่ไม่อาจจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาปากท้องของประชาชน ข้อเสียของระบอบสมบูรณาญา
สิทธิราชย์ ตลอดจนปัญหาของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ฯลฯ

หลักฐานที่จะยืนยันถึงแนวความคิดของท่านที่มีต่อประเทศไทยในขณะก่อนที่จะไป
ศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศสเป็นอย่างดีว่าท่านไปศึกษาต่อด้วยสาเหตุอันใดที่สำคัญก็คือ
"ผมได้กล่าวแล้วถึงสภาพสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นแก่ตนเองว่าราษฎรได้
มีความอึดอัดขัดสนในทางเศรษฐกิจ และไม่มีสิทธิเสรีภาพกับความเสมอภาคใน
ทางการเมือง อีกทั้งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของหลายประเทศทุนนิยม

ผมได้มีความคิดก่อนที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศสแล้วว่า จะต้องค้นคว้าเพิ่มเติมว่ามีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น" (20 : 15-16)

การเพิ่มพูนความรู้และความคิดทางการเมือง ณ ประเทศฝรั่งเศส (พ.ศ. 2466-2470)

ดร. ปรีดี ได้เริ่มต้นชีวิตการศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศสโดยการศึกษาภาษาฝรั่งเศสและความรู้ทั่วไปที่วิทยาลัย (Lycée) และวิทยาลัยกอง (Caen) และศึกษาพิเศษจากอาจารย์เลอบอนัวส์ (Lebonois) ซึ่งเป็นเลขาธิการสถาบันคุรุศาสตร์ระหว่างประเทศ (Institute Padagogigue International) หลังจากนั้นจึงเข้าศึกษาวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยเมืองกอง (Caen) (21 : 2)

การศึกษาในทางนิติศาสตร์ของ ดร. ปรีดี ในเบื้องต้นนั้นเป็นการศึกษาในชั้นปริญญาตรีทางกฎหมาย (Bachelier en Droit) ซึ่งท่านได้แล้วว่า

เมื่อผมได้ทุนรัฐบาลไปศึกษากฎหมายในฝรั่งเศสนั้น ผมเป็นเนติบัณฑิตสยามแล้ว แต่ผมมีอายุเพียง 20 ปี อาจารย์ของผมจึงแนะนำให้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยตั้งแต่ชั้นต้นเหมือนนักเรียนฝรั่งเศสตามหลักสูตรคณะกฎหมาย (Faculte de Droit) ที่ต่างกับการศึกษาในสยามและในประเทศแองโกล-แซกซอน (20 : 51) ต่อจากนั้นได้ศึกษาในชั้น "บาเชอลิเออร์" กฎหมายอีก 2 ปี จึงครบหลักสูตร และได้รับปริญญา "บาเชอลิเออร์" (Bachelier) และอีก 1 ปีต่อมา ก็สอบไล่ได้ปริญญาของรัฐเป็น (Licencie' en droit) ซึ่งเทียบเท่ากับนิติศาสตรบัณฑิตซึ่งมีรายละเอียดวิชาต่าง ๆ คือ

ในชั้นปีที่ 1

พงศาวดารกฎหมาย กฎหมายโรมัน (บุคคลและทรัพย์สินมรดก) กฎหมายแพ่ง (บุคคลและทรัพย์สิน) กฎหมายว่าด้วยการปกครองแผ่นดินและเศรษฐกิจ (ตอนที่ 1 และตอนที่ 2)

ชั้นปีที่ 2

กฎหมายโรมัน (ลักษณะหนี้) กฎหมายลักษณะอาญาและวิธีพิจารณาอาญา กฎหมายลักษณะปกครองท้องถิ่นและเศรษฐกิจ (ตอนที่ 3) ซึ่งปรากฏว่าเมื่อสอบไล่ได้ปีที่ 2 แล้ว

ก็ได้รับปริญญารัฐ (Bachelier en Droit) แล้ว ท่านก็ได้เรียนต่อในชั้นปีที่ 3
ต่อไป

ชั้นปีที่ 3

กฎหมายแพ่ง (ลักษณะมรดกและทรัพย์สินในระหว่างตัวเมีย) กฎหมายการค้าขาย
วิธีพิจารณาความแพ่งและค้าขาย กฎหมายนานาชาติประเทศแผนกคดีบุคคล กฎหมายการคลัง
และกฎหมายการคลังและกฎหมายอื่น ๆ อีก 2 วิชา (23 : 661-665)

หลังจากนั้นจึงได้รับปริญญารัฐ (Licencié en droit) และได้ศึกษาในชั้น
คอกเตอร์กฎหมาย (Docteur cur en Droit) โดยได้เสนอนิพนธ์ชื่อ "Strei
des sociétés de Personnes en das de Décis d'un Associl (Etuded de droit
français et de froit compare) ซึ่งแปลว่าในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตาย
ฐานะของหุ้นส่วนบุคคลเป็นอย่างไร (ศึกษาตามกฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ)
(24 : 31) ท่านจึงได้รับปริญญารัฐเป็น "คุณวุฒิบัณฑิตกฎหมาย" (Docteur en droit)
ฝ่ายนิติศาสตร์ (Science Juridiques) และได้รับเกียรตินิยมดีมาก (trés
bien) จึงเท่ากับท่านได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกฎหมายเกียรตินิยมดีมาก (Docteur
en Droit, Trésbien) (15 : 9) และจากการที่ท่านได้ศึกษาวิชากฎหมาย (นิติศาสตร์)
ตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 จนได้รับปริญญา (Licencie en Droit) จนถึงชั้น Doctorat en Droit
จึงทำให้ท่านได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกฎหมายของรัฐ (Docture de Ítat) แยกต่างจาก
คุณวุฒิบัณฑิตของมหาวิทยาลัย (Docteur de l'Université) ซึ่ง คร.ปรีดี เป็น
คนไทยคนแรกที่สอบได้ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตทางกฎหมายของรัฐ (24 : 35)

คร.ปรีดียังได้ศึกษาเพิ่มเติมในด้านเศรษฐศาสตร์จนสามารถสอบไล่ได้ประกาศนียบัตร
การศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจ (Diplôme d'Etudes Superioure d'Economie Politique)
เพิ่มขึ้นอีก (21 : 2) ซึ่งประกอบไปด้วยวิชาเศรษฐศาสตร์พิสการ ประวัติศาสตร์ลัทธิ
เศรษฐกิจ กฎหมายและวิทยาศาสตร์การคลัง กฎหมายและวิทยาศาสตร์แรงงาน
(20 : 52)

จากภูมิลำเนาทางการศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศสของท่านทำให้สามารถมีความรู้ที่
จะอธิบายและตอบปัญหาที่ท่านมีมาตั้งแต่ในวัยเด็กไม่ว่าจะเป็นในด้านสังคม เศรษฐกิจและ

การเมืองซึ่งส่งผลกระทบต่อแนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของท่าน บุคคลหลาย
ฝ่ายโดยเฉพาะปัญญาชนด้วยกันเช่น คร. เค็อน มุนนาค ได้กล่าวว่า "ท่านปรีดีมีความ
เฉลียวฉลาด สติปัญญาดี เรียนทั้งภาษาฝรั่งเศส ลาดิน อังกฤษ ไม่ถึงปีก็สอบเข้าคณะนิติศาสตร์
ที่มหาวิทยาลัยเมืองกัว (Caen) ไค" (24 : 25) ซึ่งเท่ากับทั้งนี้เป็นเครื่องรับประกัน
ในความสามารถทางค่านสติปัญญาของท่านนั่นเอง

การเผยแพร่แนวความคิดทางการเมือง ภายหลังจากจบการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส
(พ.ศ. 2471-1475)

ในช่วงที่ คร. ปรีดี ศึกษาอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศสนั้นก็ได้มีการแสดงออกถึงแนว
ความคิดและดำเนินการทางการเมืองอย่างมากมาย เช่น การจัดตั้งกลุ่มปัญญาชนเพื่อทำการ
เปลี่ยนแปลง การปกครองขึ้นแล้วแต่เพื่อที่จะอธิบายภาพของการดำเนินการทางการเมืองใน
ส่วนที่เกี่ยวกับคณะราษฎรให้เด่นชัดขึ้นจึงขอล่าวถึงการเผยแพร่แนวความคิดหรือขยายผล
เพื่อแสวงหาแนวร่วมจากบรรดาปัญญาชนในประเทศไทย ภายหลังจากที่ท่านได้กลับมารับราชการ
ในกระทรวงยุติธรรมเสียก่อน

หลังจากที่ท่านเดินทางกลับถึงประเทศไทยในวันที่ 26 เมษายน 2470 ท่านก็ได้
เข้ารับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาชั้น 6 กระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2470
โดยได้ทำการฝึกหัดผู้พิพากษาที่ศาลฎีกา และฝึกหัดว่าความที่กรมอัยการเป็นเวลา 5 เดือน
จากนั้นได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเลขานุการชั้นที่ 2 (ผู้ช่วยเลขานุการ) กรมร่างกฎหมาย
กระทรวงยุติธรรม และอยู่ในตำแหน่งนี้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2470 จนถึงช่วงเปลี่ยนแปลง
การปกครองปี 2475 (25 : 8) และในช่วงที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการกรม
ร่างกฎหมาย ท่านก็ได้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์ผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม
ซึ่งท่านได้รับผิดชอบการสอนวิชาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 ตอนว่าด้วย
ห้างหุ้นส่วน บริษัทและสมาคม ปี 2470-2472 ท่านได้รับผิดชอบวิชากฎหมายระหว่าง
ประเทศแผนกคดีบุคคล ในปี 2472-2473 และวิชากฎหมายปกครอง ในปี 2474-2475

จากการที่ท่านได้ดำเนินการสอนวิชากฎหมายขึ้นนั้นได้สร้างชื่อเสียงให้แก่ท่านอย่าง
ดียิ่งไม่ไ้ ทั้งนี้เพราะแนวทางการบรรยายวิชากฎหมายของท่านนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับหรือ

ท่าทนายอำนาจของ รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในขณะนั้นก็จะเห็นได้จากคำอธิบายกฎหมายปกครอง ซึ่งในขณะนั้นวิชากฎหมายปกครอง เป็นวิชาใหม่สำหรับประเทศไทยและผู้ที่ศึกษาวิชากฎหมายในขณะนั้นซึ่ง คร.เคื่อน บุณนาค โค้กล่าวเอาไว้ว่า

"ท่านปรีดีเป็นอาจารย์ผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมาย เคยสอนหลายวิชาแต่มีวิชาซึ่งไม่ใช่วิชากฎหมายแต่ใครสร้างชื่อเสียงให้กับท่านมากที่สุดคือ วิชากฎหมายปกครอง..."

ทั้งนี้คำอธิบายกฎหมายปกครองของท่านปรีดี จึงกว้างขวางจับใจบุคคลผู้อ่านให้หันเหเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง ราษฎรผู้ถูกปกครองใคร่ใคร่มีปากมีเสียงในการปกครองบ้าง ความรู้สึกอยากปกครองตนเองจึงเกิดมีมากขึ้น"

(24 : 45-46)

คำอธิบายเกี่ยวกับกฎหมายปกครองของ คร.ปรีดี นั้นทำให้ปัญญาชนเกิดความตื่นตัวในทางการเมือง และใฝ่พบหรือได้รับความรู้เกี่ยวกับการเมืองอย่างกว้างขวางแทนที่จะศึกษาแต่เฉพาะกฎหมายแต่ ๆ ก็จะเห็นได้จากคำอธิบายเกี่ยวกับหลักการแบ่งแยกอำนาจในการปกครอง ความหมายของกฎหมายปกครอง และธรรมเนียมการปกครองแผ่นดินไว้ว่า

อำนาจสูงสุดในประเทศนั้น อาจแยกออกได้เป็น 3 ประการคือ :

1. อำนาจในการบัญญัติกฎหมายหรืออำนาจนิติบัญญัติ (Pouvoir .Legislatif)
2. อำนาจในการปฏิบัติตามกฎหมายหรืออำนาจบริหารบัญญัติ หรืออำนาจตุลาการ (Pouvoir Escécutif)
3. อำนาจในการวินิจฉัยกฎหมายหรืออำนาจตุลาการ (Pouvoir Judiciaire)

(26 : 3)

ในส่วนของ กฎหมายปกครองนั้น คร.ปรีดี ได้ให้ความหมายว่าเป็น "หลักและข้อบังคับซึ่งว่าด้วยระเบียบและวิธีดำเนินการของราชการฝ่ายบริหารหรือฝ่ายตุลาการและว่าด้วย ความเกี่ยวข้องซึ่งเอกชนจะพึงมีแก่ราชการ" (26 : 4)

ยิ่งไปกว่านั้น คร.ปรีดี ยังได้อธิบายเปรียบเทียบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยท่านได้อธิบายถึงความหมายของประเทศแผ่นดิน รัฐ ซึ่งรวมเรียกว่า "ระบียบการปกครองและ คร.ปรีดี ได้อธิบายตามความหมายของรัฐบาล โดยแบ่งเป็น"รัฐบาลตามความหมายอย่างกว้าง" และ "รัฐบาลตามความหมาย

อย่างแคบ "ตลอดจนรัฐบาลตามความประพฤติในทางเศรษฐกิจ" ซึ่งท่านได้อธิบายว่า

ตามความหมายอย่างกว้าง รัฐบาลคือ บุคคลหรือคณะบุคคลซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของประเทศทั้งสามชนิด คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ ตามแนวแห่งความหมายอย่างกว้างนี้ เราอาจแยกรัฐบาลออกได้เป็น 4 ชนิดคือ

1. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดเองโดยตรง
2. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้นโดยมีผู้แทนอันจะเพิกถอนไม่ได้ จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ใดแต่คงไว้
3. รัฐบาลซึ่งรัฐบาลได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้นโดยมีผู้แทนอันจะเพิกถอนได้ตามความพอใจ
4. รัฐบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็มที่ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ (26 : 29-30)

โดยที่ ดร.ปรีดี ได้อธิบายถึงประเทศสยามว่าเป็นประเทศที่มีการปกครองโดยรัฐบาลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็มที่ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ โดยกล่าวว่า "วิธีที่ใช้อยู่โดยมากในโลก เช่น ในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น" นั้น เป็นการปกครองโดยรัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดอันจะเพิกถอนไม่ได้ จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ใดแต่คงไว้ (26 : 31-32)

ในประเด็นนี้จะพิจารณาถึงสภาพการณ์ในขณะนั้นแล้วย่อมทำให้เราคิดที่จะคิดไม่ได้แน่นอนว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในประเทศไทยนั้นได้ถูกทำลายโดยหลักการทางทฤษฎีของหลักกฎหมายปกครองที่ ดร.ปรีดี นำเอามาเผยแพร่แก่ผู้ศึกษาวิชากฎหมายในขณะนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเป็นที่แน่นอนว่าในบรรดาปัญญาชนซึ่งส่วนใหญ่จะมีหัวก้าวหน้าคงจะยอมรับหรือเห็นด้วยในหลักการที่ท่านได้เผยแพร่อย่างแน่นอน

การอธิบายหลักกฎหมายปกครองที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการกล่าวถึงรูปแบบการปกครองในต่างประเทศดังตัวอย่างที่ ดร.ปรีดี กล่าวถึง ประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ และญี่ปุ่นนั้นต่างก็เคยปกครองประเทศโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้วทั้งสิ้น และในขณะนั้นทั้งอังกฤษและญี่ปุ่นนั้นก็ปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมาย (รัฐธรรมนูญ) ตลอดจนในช่วงระยะเวลานั้นยังคงเหลือประเทศที่ปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่น้อยเต็มที เมื่อเป็นเช่นนี้ถ้าเราจะกล่าวโดยอ้อมแล้วก็คือ

การจุดประกายของแนวความคิดที่จะเปลี่ยนแปลง การปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่ประชาธิปไตยให้แก่ปัญญาชนนั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น คร. ปรีดี ยังได้ชี้แจงให้เห็นถึงความหมายของ "รัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ" ซึ่งท่านได้แบ่งออกเป็นรัฐบาลประชาธิปไตยกับรัฐบาลราชาธิปไตย โดยบ่งชี้ถึงลักษณะสำคัญในแง่ของประมุขของแห่งอำนาจบริหาร บัญญัติว่าเป็นบุคคลชนิดใด ถ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่า รัฐบาลราชาธิปไตย ถ้าเป็นบุคคลอื่นซึ่งมิใช่พระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่า รัฐบาลประชาธิปไตย ซึ่งท่านได้อธิบายถึง "รัฐบาลราชาธิปไตย" ว่า

ตามลัทธิอำนาจบริหารบัญญัติตกอยู่กับบุคคลคนหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และอำนาจนี้เป็นพระราชมฤคตกทอดต่าง ๆ กันไป ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชวงศ์เดียวกัน

1. รัฐบาลราชาธิปไตย อำนาจไม่จำกัด (Monarchie absolue) คือพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจทุกอย่างใด ๆ ใดโดยไม่จำกัดและใช้พระราชอำนาจด้วยพระองค์เอง เช่น ประเทศสยาม
2. รัฐบาลราชาธิปไตยมีอำนาจจำกัด (Monarchie limitée) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินไม่มีอำนาจในการแผ่นดิน นอกจากอำนาจในการพิธี และลงพระนามและยอมให้ทางพระนามในกิจการต่าง ๆ แต่พระองค์มิได้ใช้อำนาจด้วยตนเอง อำนาจทั้งหลายในการบริหารตกอยู่กับคณะเสนาบดี เช่น ในประเทศอังกฤษ...
3. รัฐบาลราชาธิปไตย อำนาจจำกัดเฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน แต่อัครมหาเสนาบดีมีอำนาจเกือบเต็มที่ในทางบริหาร เว้นไว้แต่ในบางกรณีต้องได้รับปรึกษาจากสภาการแผ่นดิน...
4. รัฐบาลราชาธิปไตย ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจร่วมกับอัครมหาเสนาบดี ซึ่งเป็นคณะทหาร...
5. รัฐบาลราชาธิปไตย มีอำนาจจำกัดเล็กน้อย (26 : 32-33)

ถ้าจะพูดถึง การเผยแพร่แนวความคิดทางการเมืองให้แก่บรรดานักเรียนโรงเรียนกฎหมาย ภายใต้เนื้อหาของวิชากฎหมายปกครองตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ถ้าในกรณีที่ คร. ปรีดี พูดถึงแต่เนื้อหาเหล่านี้เพียง เท่านั้นก็อาจจะไม่ได้รับผลสนับสนุนเท่าที่ควร ทั้งนี้ เพราะในกรณีที่นัก เรียนกฎหมายที่มีแนวความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองที่เอนเอียงหรือ ผิดไปในทิศทางของ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตลอดจนพวกปัญญาชนที่มีแนวความคิดเป็น

กลาง ก็อาจจะไม่สามารถได้รับการชานรับในการเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าวได้ ซึ่งก็
 คงเป็นเพราะประเทศไทยในขณะนั้นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ยังคงมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่
 มากพอสมควร แต่ คร.ปรีดี ก็ได้ปูพื้นฐานทางความคิดให้แก่บรรดาปัญญาชนในโรงเรียน
 กฎหมายโดยการอธิบายถึง "หัวใจสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย" โดย
 กล่าวถึงสิทธิของมนุษย์ชนซึ่งจำแนกออกเป็น เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ซึ่งกล่าวว่า

ในบรรดาหลักกฎหมายทั่วไปซึ่งแอบแฝงอยู่ในวิชากฎหมายต่าง ๆ ยังมีหลัก
 กฎหมายทั่วไปประเภทหนึ่งซึ่งยกขึ้นกล่าวในเบื้องต้นอันอาจจะเป็นประโยชน์ใน
 การศึกษากฎหมายปกครองถึงสิทธิของมนุษย์ชน โดยมีหลักการว่า

มนุษย์ซึ่งเกิดมาย่อมมีสิทธิและหน้าที่ในอันที่จะดำรงชีวิตและรวบรวมกันอยู่
 ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมชาติแห่งการเป็น
 มนุษย์นั่นเอง และซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น 3 ประการคือ

1. ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ (Liberté)
2. ความเสมอภาคหรือสมภาค (Egalité)
3. ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันพี่น้องหรือภราดรภาพ (Fraternité)

(26 : 12-13)

นอกจากนั้น คร.ปรีดี อธิบายเพิ่มเติมถึงความหมายของสิทธิและหน้าที่ให้
 ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีกโดยกล่าวว่า

สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดจาก เพราะย่อมมีขึ้นจากสภาพธรรมชาติ
 เหตุฉะนั้นอาจจะถูกจำกัดโดยกฎหมายหรือโดยจารีตประเพณีตามกาลเทศะ ซึ่ง
 อาจเป็นว่าในสมัยหนึ่งมีข้อจำกัดอย่างหนึ่ง ในอีกสมัยหนึ่งเป็นไปอีกอย่างหนึ่ง หรือ
 ผันแปรไปตามประเทศต่าง ๆ จะให้เหมือนกันทั้งหมดมิได้ สุดแต่ความต้องการ
 ของประเทศนั้น ๆ และในสมัยนั้น ๆ ใด ๆ (26 : 13)

ในเรื่องของความเป็นอิสระและเสรีภาพนั้น คร.ปรีดี ได้อธิบายว่า

ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพนี้หมายถึง ความเป็นอิสระที่บุคคลอาจจะทำ
 ทางใด ๆ ได้โดยไม่เป็นที่รบกวน ละเมิดต่อบุคคลอื่น ซึ่งท่านได้แยกออกเป็น
 9 ประการ คือ ความเป็นอิสระในตัวบุคคล (หรือในร่างกาย) ความเป็น
 อิสระในการเลือกนับถือศาสนา ความเป็นอิสระในเคหสถาน ความเป็นอิสระ
 ในการทำมาหากิน ความเป็นอิสระในทรัพย์สิน ความเป็นอิสระในการสมาคม
 ความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็น ความเป็นอิสระในการศึกษา และ
 ความเป็นอิสระในการร้องทุกข์ (26 : 13-18)

ในเรื่องของความเสมอภาค(สมภาค)นั้น คร.ปรีดี ได้กล่าวถึงในแง่ของความเสมอภาคในทางกฎหมาย ซึ่งหมายถึงสิทธิและหน้าที่ในทางกฎหมาย เช่นเดียวกับบุคคลอื่น อันอาจจะเป็นความเสมอภาคในสิทธิและความเสมอภาคในหน้าที่หรือภาระซึ่งเป็นหลักการของระบอบประชาธิปไตยในทุกวันนี้

ในเรื่องของภราดรภาพนั้น คร.ปรีดี ได้เสนอแนวความคิดในลักษณะของการอยู่ร่วมกันในสังคมของมนุษย์ที่จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยที่ในประเทศหนึ่งถ้ามนุษย์คนหนึ่งต้องรับทุกข์ เพื่อมนุษย์อื่นก็ต้องรับทุกข์ด้วย ไม่ว่าจะ เป็นทางตรงหรือทางอ้อม ซึ่ง คร.ปรีดี ได้อธิบายถึงความช่วยเหลืออันเป็นหน้าที่ของรัฐที่มีต่อประชาชนคือ

รัฐมีหน้าที่ต้องรักษาอิสรภาพและความเสมอภาคของมนุษย์ ต้องคุ้มครองร่างกาย ชื่อเสียง ทรัพย์สิน หน้าที่ ชุมชนเป็นหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอกประเทศ คุ้มครอง ค้าขาย ทหาร ชาติ และรัฐยังมีหน้าที่ต้องจัดการสงวนรักษาและกระจายเผยแพร่บำรุงร่างกายอนามัย ทรัพย์สิน เพื่อยังหมู่คณะหรือประเทศให้ถึงซึ่งความสมบูรณ์

- ก. การช่วยเหลือมนุษย์ที่เจ็บยากจนจนไร้แก่เฒ่า เช่น การจัดตั้งสถานพยาบาลบรรเทาทุกข์ มีอาทิ การสงเคราะห์ทหารบก คนจรดัดไม้สมประกอบ คนจน คนป่วย คนแก่ มารดาครอบครัวผู้มืบุตรมาก
- ข. การพยายามถึงความทุกข์อันจะบังเกิดขึ้นแก่มนุษย์และจัดวิธีป้องกัน เช่น ในเรื่องเบี่ยงบานาญของข้าราชการของคณงาน
- ค. การศึกษาอันจะช่วยให้มนุษย์รู้เท่าถึงการณในการประกอบกิจการใด ๆ หรือในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อื่น
- ง. การจัดการงานและการทำมาหากินให้พลเมือง (และการช่วยในทางเศรษฐกิจอื่น ๆ) (26 : 22)

ในประเด็นของภราดรภาพโดยเฉพาะหน้าที่ของรัฐที่พึงมีต่อประชาชนนั้น ถ้าพิจารณาถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในขณะนั้นแล้ว ก็เท่ากับเป็นเครื่องคอกย้ำหรือเครื่องเร่งให้เกิดความขัดแย้งให้แก่บรรดาประชาชนที่มีต่อรัฐบาลมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะไม่ว่าจะเป็นปัญหาในเรื่องการคูดยข้าราชการ ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงระยะที่สงครามโลกครั้งที่ 1 เพิ่งยุติลง และได้เกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำขึ้นทั่วโลก และประเทศไทยก็ประสบปัญหาดังกล่าวเช่นกัน

ยิ่งไปกว่านั้น คร. ปรีดี ยังได้ตอกย้ำแนวความคิดที่ขัดแย้งต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในขณะนั้นอีกโดยกล่าวถึง "ระเบียบการปกครองโดยสามัคคีธรรมในสมัยพุทธกาล" ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นภาพที่ชัดเจนของรัฐบาลหรือการปกครองของประเทศไทยในขณะนั้น โดยกล่าวว่า

ในสมัยพุทธกาล การปกครองอาณาจักรในชมพูทวีปนั้น มีลัทธิต่าง ๆ บางอาณาจักรมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด คำร้องขอเป็นมหาราชา บาง ราชาบง บางอาณาจักรไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน คือ ปกครองอย่างที่เราเรียกว่า โดยสามัคคีธรรม

อาณาจักรสักกชนบทซึ่งเป็นชาติภูมิและพระวงศ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้แยกออกเป็นกรุงกบิลพัสดุ์นั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงอธิบายไว้ว่า ได้ปกครองโดยสามัคคีธรรม คือไม่มีพระเจ้าแผ่นดินเมื่อมีกิจการแผ่นดินที่จะต้องวินิจฉัยผู้เป็นหัวหน้าราษฎรก็ประชุมกันปรึกษาแล้วช่วยกันจัดการตามสมควร (22 : 38)

คำอธิบายดังกล่าวนี้ถ้าได้ศึกษาและทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่าเป้าหมายของการอธิบายนั้นมุ่งไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแน่นอน โดยที่ลักษณะของวิชากฎหมายปกครองซึ่งเปิดสอนกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบันนั้นมันได้แตกต่างอะไรมากนักกับแนวทางการศึกษาในสมัยนั้น ดังเช่น แนวความคิดเกี่ยวกับ "รัฐสวัสดิการ"

(Welfare state) ในปัจจุบันนี้เราจะพบว่ารูปแบบการปกครองแบบที่รัฐเข้าแทรกแซงในกิจการบางอย่าง เช่น การสหกรณ์ การสาธารณูปโภคต่าง ๆ ตลอดจนการแทรกแซงของรัฐ เช่น การสหกรณ์ การปฏิรูปที่ดิน นั้นเป็นสิ่งที่ไม่แปลกอะไรนักในการเมืองปัจจุบัน แม้แต่ในประเทศไทยเองก็ตาม แต่เราจะต้องคำนึงถึงสภาพสังคมและการเมืองในขณะนั้นว่า แนวความคิดที่ปรากฏตามหลักวิชากฎหมายปกครองโดยเนื้อหาแล้ว ย่อมท้าทายต่อรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นและก็เป็นการทำลายในลักษณะทางวิชาการซึ่งก็คงจะมีอิทธิพลมากต่อแนวความคิดของบรรดาปัญญาชน โดยเฉพาะบรรดานักเรียนโรงเรียนกฎหมายเป็นอย่างมาก

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อ คร. ปรีดี ได้อธิบายถึงเรื่อง "ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในรัฐ" ท่านก็ได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างของการใช้อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ โดยเฉพาะประเทศไทยซึ่งปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับประเทศที่ปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย โดยกล่าวว่า

ไต่ถามมาแล้วว่า อำนาจสูงสุดในแผ่นดินนั้นอาจแยกได้เป็น 3 ประเภท คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร หรือตุลาการ อำนาจตุลาการ อำนาจทั้ง 3 นี้ ในบางประเทศได้แยกมอบไว้แก่บุคคลหรือคณะบุคคลต่างหากจากกัน เช่น อำนาจนิติบัญญัติ มอบไว้แก่สภาผู้แทนราษฎร ซึ่งอาจมีสภาเดียวหรือหลายสภา (ให้ดูคำอธิบายกฎหมายอังกฤษ หรือกฎหมายฝรั่งเศสซึ่งว่าด้วยการบัญญัติกฎหมายในประเทศนั้น ๆ) อำนาจบริหารมอบให้แก่ผู้เป็นหัวหน้าในประเทศ ซึ่งอาจเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประธานาธิบดี หรือคณะกรรมการบริหารและอำนาจตุลาการนั้นมอบไว้แก่ศาล

แต่ในบางประเทศอำนาจอันสูงสุดทั้งหลายที่ไว้มอบไว้แก่บุคคลเดียวคือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

ในประเทศสยามอำนาจสูงสุดทั้งสิ้นที่เป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ถัดจากพระองค์ลงไป ก็จะมีทบวงการเมืองต่าง ๆ ซึ่งได้รับมอบหมายจากพระองค์ให้ใช้อำนาจเหล่านี้ (26 : 39-40)

จากคำอธิบายดังกล่าวนี้โดยทั่วไปแล้วก็คงจะหลีกเลี่ยงการทอแยงถึงรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับแบบประชาธิปไตยไปไม่พ้น แต่สิ่งที่น่าสนใจแก่ซึ่งเราจะพบได้ก็คือ การใช้ถ้อยคำในการอธิบายข้อความอันซึ่งดูชัดชัดว่าเป็นการเฉพาะเจาะจงมาที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของประเทศไทย ดังข้อความนี้คือ "แต่ในบางประเทศอำนาจสูงสุดทั้งหลายนี้ไว้มอบไว้แก่บุคคลเดียวคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

จากข้อความดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะเน้นถึงเฉพาะประเทศไทยเป็นกรณีพิเศษ ทั้งนี้เพราะในกรณีที่เราจะอธิบายหลักข้อความดังกล่าวไว้เป็นสากลก็อาจจะเปลี่ยนสรรพนามจาก "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" เป็น "กษัตริย์" ก็ได้ ซึ่งผู้เขียนคิดว่า คร. ปรีดี คงจะมีความตั้งใจที่จะใช้คำว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" มากกว่าที่จะให้เป็นลักษณะทั่ว ๆ ไป

ในการที่จะย้าถึงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในประเทศไทยให้ชัดยิ่งขึ้น คร. ปรีดี ยังไต่ถามถึง "สภาการแผ่นดิน" ด้วยการเปรียบเทียบระหว่างสภาการแผ่นดินในระบอบประชาธิปไตยโดยอธิบายว่า

สภาการแผ่นดิน หมายถึง คณะบุคคลซึ่งมีหน้าที่หรือมีทั้งอำนาจและหน้าที่ในการปรึกษาหารือ หรือในการชี้ขาดในกิจการของแผ่นดินหรือรัฐ

ในประเทศซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังเช่น ในประเทศสยาม สภาการแผ่นดินก็มีหน้าที่แต่ในการถวายคำปรึกษาเท่านั้น หากมีอำนาจในการชี้ขาดขอพระราชทานแผ่นดินไม่

แต่ในประเทศซึ่งมีลัทธิการปกครองอย่างอื่น คือ ถือว่าอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน เป็นของราษฎร สมาชิกในสภาการแผ่นดินเป็นผู้แทนของราษฎร ทั้งนี้แล้วสภาการแผ่นดินก็มีอำนาจหน้าที่ในการชี้ขาดกิจการอันเป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน เช่น ในการออกกฎหมาย (นิติบัญญัติ) ควบคุมดูแลคณะเสนาบดีซึ่ง เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจในทางตุลาการหรือบริหาร และในบางประเทศสภาการแผ่นดินยังมีอำนาจในทางตุลาการ เช่น สภาขุนนางในบางประเทศซึ่งทำหน้าที่เป็นศาลสูงสุดด้วย (26 : 67-68)

ในเรื่องนี้เท่ากับว่า สภาการแผ่นดินของประเทศในขณะนั้นมีหน้าที่เพียงถวายคำปรึกษาเท่านั้น มิได้มีอำนาจในการวินิจฉัยอย่างเด็ดขาดแต่อย่างใด และอำนาจสูงสุดในการวินิจฉัยสั่งการอย่างเด็ดขาดก็ยังเป็นขององค์พระมหากษัตริย์อยู่ดี ซึ่งแตกต่างกับประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ได้มีการแบ่งแยกอำนาจสูงสุดออกเป็นอำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ และสภาการแผ่นดินในประเทศประชาธิปไตยก็ยังมีสมาชิกสภาที่เป็นผู้แทนของราษฎรที่จะทำหน้าที่เป็นผู้ชี้ขาดกิจการอันเป็นสูงสุดของประเทศ ซึ่งก็เป็นหลักการของการที่ราษฎรทั้งชาติเป็นองค์อธิปัตย์แต่กระทำโดยการผ่านตัวแทนนั่นเอง ในขณะที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (โดยเฉพาะประเทศไทย) นั้น องค์อธิปัตย์ก็คือพระมหากษัตริย์นั่นเอง

ดร. ปรีดี ได้ชี้ให้เห็นว่า สภาการแผ่นดินของทั้ง 2 ระบอบการปกครองนั้นต่างก็มีประโยชน์ต่อชาติด้วยกันทั้งนั้น กล่าวคือ การที่สภาการแผ่นดินประกอบไปด้วยบุคคลหลาย ๆ คน จะสามารถระดมความคิดเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาลดอย่างมีประสิทธิภาพแทนที่จะวินิจฉัยหรือแก้ไขปัญหาลดโดยบุคคลเพียงคนเดียว

ในการเน้นประเด็นสำคัญในเรื่องสภาการแผ่นดิน ซึ่ง ดร. ปรีดี เห็นว่า ในทางทฤษฎีแล้วน่าจะเป็นผลดีนั้น ดร. ปรีดี ได้แสดงความเห็นว่าทั้งอภิรัฐมนตรีสภา เสนาบดีสภาและสภากรรมการองคมนตรีอย่างกว้าง ๆ แต่สิ่งที่น่าสนใจคือเรื่องของสภากรรมการองคมนตรีซึ่งมีเนื้อหาดังนี้คือ

จำนวนองคมนตรีไม่มีจำกัด จึงมีจำนวนมากขึ้นทุก ๆ ที่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันขึ้นเสวยราชย์ก็โปรดตั้งองคมนตรี ซึ่งพระรามาธิบดีที่ 6 ทรงตั้งไว้

ใน พ.ศ. 2470 โปรดพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมราชเลขาธิการบรรพทิศพระราชกระแสพระราชประสงค์จะทรงฟังความเห็นองคมนตรีในเรื่องชงชาติคือ ในรัชกาลที่ 6 ได้เปลี่ยนชงชางมาเป็นชงไตรรงค์มาในรัชกาลปัจจุบัน ทรงปรารภว่ามีขอควรพิจารณา 5 สถาน คือ

- (1) เลิกซึ่งไตรรงค์ใช้ธงชาติแทน หรือ
- (2) ใช้ซึ่งช้าง เป็นธงราชการและเป็นธงชาติ ใช้ซึ่งไตรรงค์เป็นธงชาติ หรือ
- (3) ใช้ซึ่งช้าง เป็นธงราชการและเป็นธงชาติ ใช้ซึ่งไตรรงค์เป็นธงสีสำหรับประเทศใช้ในการตกแต่งสถานที่ในวันรื่นเริง เป็นต้น หรือ
- (4) ใช้ซึ่งไตรรงค์ผสมกับซึ่งช้างพื้นแดงในธงเดียวกัน หรือ
- (5) คงไว้ตามรูปเดิมอย่างเดิยวนี้

กรรมการองคมนตรี ได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นแตกต่างกัน ครั้นต่อมาเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม ศกนั้น ได้มีพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องธงชาติดังนี้

"ความเห็นเรื่องธงชาติที่องคมนตรีทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นมานั้นแตกต่างกันมาก ไม่มีน้ำหนักไปทางใดซีกเจเน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงใช้ไปตามลำดับ"
(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 44 หน้า 607)

ตามพระบรมราชวินิจฉัยดังนี้ ซึ่งทรงฟังความเห็นองคมนตรีไม่ได้... (26 : 77-78)

ในประเด็นนี้ ความสำคัญอยู่ที่ข้อความที่ว่า "ทรงฟังความเห็นองคมนตรีไม่ได้" ดังนั้นเท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมรับในสภากรรมการองคมนตรี โดยนับที่แสดงออกจากการเขียนอธิบายข้อความโดยการขีดเส้นย่ำในข้อความที่ท่านให้ความสนใจ ซึ่งโดยนับของการขีดประเด็นให้ชัดโดยการขีดเส้นภายใต้ข้อความที่เป็นจุดสำคัญ (Main point) นั้น ทำให้เราสามารถจินตนาการได้ว่าภายในชั้นเรียนซึ่ง คร.ปรีดี จะต้องทำการอธิบายวิชาการต่าง ๆ ซึ่งโดยหลักการของการอธิบายวิชากฎหมายนั้นโดยส่วนมากจะต้องอธิบายข้อความโดยละเอียด ทั้งนี้เพราะถ้อยคำแต่ละคำนั้นมีความสำคัญมาก ดังเช่น การอธิบายกฎหมายโดยแยกออกเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ในกฎหมายนั้น ๆ เป็นต้น จึงทำให้เราเข้าใจได้ว่า คร.ปรีดี คงจะต้องแสดงความคิดเห็นในประเด็นที่คิดว่าสำคัญอย่างแน่นอน

นอกเหนือไปจากการเผยแพร่แนวความคิดหรืออุดมการณ์ที่ขัดแย้งกับระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในขณะนั้นโดยใช้วิธีการของการสอนวิชากฎหมาย ซึ่งผลงานที่โดดเด่นก็คือวิชากฎหมายปกครอง ซึ่งนอกจากจะกล่าวถึงรูปแบบการปกครองต่าง ๆ แล้ว ยังเกี่ยวพันถึงแนวความคิดในด้านเศรษฐกิจ พุทธปรัชญา ตลอดจนการเมืองท้องถิ่น ซึ่ง คร.ปรีดี ได้ทำการอธิบายสอดแทรกลงไปในแต่ละของของคำอธิบายกฎหมายในแต่ละเรื่อง ๆ ยิ่งทำให้การปลุกกระดมหรือเผยแพร่แนวความคิดยิ่งแพร่หลายไปมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้

มิได้จำกัดวง เฉพาะนักเรียนวิชากฎหมายเท่านั้น แต่บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในปัญหาทาง การเมือง หรือสนใจความเคลื่อนไหวทางการเมือง ซึ่งก็คงจะมีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยก็ สามารถได้รับการเผยแพร่ได้ ทั้งนี้เพราะแนวความคิดทางการเมืองของ คร.ปรีดี ซึ่ง สอดแทรกผสมผสานลงไปในคำอธิบายวิชากฎหมายต่าง ๆ นั้น ได้ถูกตีพิมพ์ออกมาเผยแพร่ อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพราะ คร.ปรีดี ได้จัดตั้งโรงพิมพ์นิติศาสตร์และพิมพ์หนังสือนิติศาสตร์ ตลอดจนหนังสือกฎหมายต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้นยังได้มีการเขียนแสดงความคิดเห็นในเรื่อง ต่าง ๆ ให้แพร่หลายอีกด้วย

จากที่ได้อธิบายมาในเรื่องของการเผยแพร่แนวความคิดในด้านการเมืองและ เศรษฐกิจ โดยอาศัยการสอนที่โรงเรียนกฎหมายเป็นวิธีการสำคัญนั้นทำให้ คร.ปรีดี ได้รับความนิยมนับว่าหลายในหมู่นักกฎหมายและผู้สนใจการเมืองการปกครอง และในทางตรงกันข้าม ก็เป็นที่จับตาของ ฝ่ายสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่าง เข้มข้นอีกเช่นกัน ซึ่งการดำเนินการทาง การเมืองในช่วงนี้ก็จะเป็นการสร้างงานในการเข้ามีส่วนร่วมในทางการเมือง อันนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลง การปกครอง ซึ่งท่านได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยยัง คงศึกษาอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศสมาก่อนแล้ว และยังทำให้ฐานะของความเป็นปัญญาชนที่จะ เป็นมันสมองของ คณะราษฎรชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะได้อธิบายในโอกาสต่อไป

การดำเนินการทางการเมืองในช่วงศึกษาอยู่ประเทศฝรั่งเศส (การก่อตั้งสามัคยานุเคราะห์ สภาคอม)

จากการที่เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านกฎหมาย เป็นอย่างสูงและ ผลการศึกษาที่ดีเกินจึงทำให้ชื่อเสียงของ คร.ปรีดี เป็นที่แพร่หลายแก่บรรดาปัญญาชน (โดยเฉพาะบรรดาข้าราชการทั้งพลเรือนและทหาร) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มที่ได้มีโอกาส ไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ต่างก็ได้รับเอาอิทธิพลและแนวความคิดจากประเทศ ตะวันตก และถึงแม้ว่าในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 จะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ใด ๆ ที่สำคัญ (ยกเว้นกรณีกบฏ ร.ศ. 130) และการปรับตัวของ ระบอบการเมืองไป สู่ระบอบประชาธิปไตยไม่ได้ก้าวหน้าอะไรมากนัก อันเนื่องมาจากแนวความคิดที่ว่าประเทศ ไทยในขณะนั้นยัง ไม่มีความพร้อมในการที่จะ เปลี่ยนแปลง รูปแบบการปกครองก็ตาม

สิ่งเหล่านี้ได้ส่งเสริมและเพิ่มพูนขึ้นเป็นลำดับในหมู่ปัญญาชนโดยเฉพาะบรรดาข้าราชการ ทั้งที่ผ่านการศึกษามากจากต่างประเทศหรือไม่ก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บรรดาปัญญาชนที่ไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศได้ประสบพบเห็นที่ความเจริญรุ่งเรืองในค่านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมืองของประเทศตะวันตก ที่มีรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นส่วนใหญ่ และเมื่อนำเอามาเปรียบเทียบกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยแล้ว จึงเป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลเหล่านี้มีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่างโดยมีจุดมุ่งหมายว่าจะสามารถปรับปรุงสภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ให้ดีขึ้นกว่าที่ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้กระทำอยู่

ประเทศฝรั่งเศสนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินการที่จะพยายามเปลี่ยนแปลงจากระบอบการเมืองเก่าไปสู่ระบอบใหม่ ทั้งนี้เพราะกลุ่มบุคคลที่เป็นปัญญาชนนั้น ข้าราชการโดยส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นคนหนุ่มที่ใคร่รับรู้และมองเห็นความแตกต่างระหว่างพัฒนาการของประเทศของตนกับประเทศตะวันตก ต่างก็เกิดแนวความคิดรวมในการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น กล่าวคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2466-2467 คร.ปรีดี ได้ร่วมกับนักเรียนไทยในฝรั่งเศสกับสวิสเซอร์แลนด์ และนักเรียนไทยในประเทศอื่น ๆ ที่ขึ้นต่อสถานทูตสยาม ณ กรุงปารีส จัดตั้งสมาคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ชื่อว่า "สมาคมยานุเคราะห์" ซึ่งมีอักษรย่อว่า "ส ย า ม" โดยเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า Association Siamoise Intellectualite et d' Assistance Mutuelle โดยมีอักษรย่อว่า S.I.A.M. (21 : 3) ซึ่งปรากฏว่า คร.ปรีดี ได้รับเลือกเป็นเลขาธิการของสมาคม (19 : 28)

ในปี พ.ศ. 2468 คร.ปรีดี ก็ได้รับเลือกให้เป็นนายกสมาคมและก็ได้รับตำแหน่งนี้อีกครั้งในปี 2469 (21 : 3) ซึ่งท่านก็ได้รับความนิยมนิยมจากบรรดาสมาชิกเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ คร.เคื่อน บุนนาค ได้กล่าวถึงนายกสมาคมผู้นี้ว่า

การประชุมได้ดำเนินไปด้วยการเรียบร้อยและไฉไล คือ ความพร้อมเพรียงสามัคคีของพวกนักเรียน ไม่มีการถือเหล่าถือฝูง จนถึงกับทุลกระหม่อมกรมขุนสงขลา (สมเด็จพระราชปิตุลา) ซึ่งได้เสด็จมาเยี่ยมรับสั่งว่า "ถ้าพวกนักเรียนรู้จักพร้อมเพรียงกันเช่นนี้ ค่อยไปในภายหน้าแล้ว ท่านจะต้องเป็นกำลังสำคัญของบ้านเราอันหนึ่ง" อาศัยโดยความดูแลอันละเอียดถี่ถ้วนของนายปรีดี พนมยงค์ ท่านสภานายกประจำปี พ.ศ. 2468 ซึ่งเวลานั้น

กำลังจะเข้าสอบกฎหมาย (Docteur en Droit) พวกที่มาประชุมต่างได้รับความสุข
พร้อมทั่วทุกคน... (24 : 4)

จากการที่บรรดาปัญญาชนรุ่นหนุ่มเหล่านี้ต่างก็มีแนวความคิดส่วนใหญ่ที่คล้ายคลึงกัน
จึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มก้อนเป็นผลสำเร็จ และมีการจัดตั้งองค์กรที่ประสบ
ความสำเร็จเป็นอย่างสูง จนกระทั่งกลุ่มนักเรียนไทยในอังกฤษได้เชิญตัวแทนของสมาชิกยาค
นูเคราะห์ให้เดินทางไปร่วมประชุมด้วย ซึ่งก็ทำให้เกิดความขัดแย้งกับอัครราชทูตไทย
ณ ประเทศฝรั่งเศส ถึงที่ คร. เคื่อน บูนาค ได้เล่าไว้ว่า

มูลเดิมนักเรียนไทยที่อังกฤษได้ส่งผู้แทนมาประชุมของนักเรียนไทยที่ฝรั่งเศส
พร้อมด้วยความเชื่อเชิญให้นักเรียนที่ส่งผู้แทนไปประชุมของเขาที่อังกฤษ ซึ่ง
จะมีในเดือนสิงหาคม ในระหว่างที่ประชุมท่านสถานายก (ปรีดี) โคอานจกหมาย
เชิญให้นักเรียนทุกคนพร้อมเห็นดีที่จะรับค่าเชิญอันนี้ จึงได้เลือกผู้แทน
(มจ. ลักษ กับ มจ. วัณ) รุ่งขึ้น สถานายกจึงเขียนจดหมายถึงอัครราชทูต
เพื่อขอให้นักเรียนทั้งสองซึ่งเป็นผู้แทนไปในการประชุมที่อังกฤษ ที่ทำเช่นนั้น
ก็เพราะนักเรียนทั้งสองคนที่ขึ้นแกสถานทูต ทูตไม่ยอมให้อนุญาตอาจว่าสมาคม
อังกฤษเป็นสมาคมไม่ดี ไม่มีการประนีประนอม ถ้านักเรียนสองคนนี้ไปจะได้
รับความอับอาย เรื่องเกิดใหญ่ขึ้นเมื่อได้รับคำตอบของทูตเช่นนั้น สถานายกก็
ให้ประชุมและเอาคำตอบขึ้นอ่านให้ฟัง นักเรียนพร้อมเห็นว่าคำตอบอันนี้ไม่มีหลักฐาน
พระองค์เจ้าจุมพตซึ่ง เป็นพวกนักเรียนอังกฤษ ได้ลุกขึ้นยืนพูดว่า การที่ทูตพูดว่าพวก
อังกฤษนี้เป็นการไม่จริงเลย ท่านขอความว่าเป็นความเหลวไหล นายแบบ ผู้แทน
อังกฤษก็ได้พูดท่านเองเดียวกับพระองค์เจ้าจุมพต คกลง เป็นว่าทูตไม่มีอำนาจที่จะ
ห้ามไม่ให้นักเรียนฝรั่งเศสเขาประชุมกับพวกนักเรียนอังกฤษ เพราะว่าทูตไม่ถูกกับ
เจ้าคุณภรรตัญญูปกครองนักเรียนที่อังกฤษ ที่ประชุมจึงเขียนหนังสือถึงทูตอีกเป็น
คำรบสอง ที่นี้ทูตอาจว่าผู้แทนที่ประชุมจัดไปนั้นเป็นนักเรียนของสถานทูต เขามี
อำนาจที่จะห้ามไม่ให้ไปได้ และอีกอย่างหนึ่ง ทำไมไม่มาปรึกษาหารือกับเขา
เสียก่อน สถานายกก็เอาคำตอบให้นักเรียนดู เห็นว่าคำแก้ตัวอันนี้ไม่ถูก
การส่งผู้แทนไปไม่ใช่เป็นของเสียหายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย คกลงจะส่งนักเรียน
ส่วนตัวไปแทน... รุ่งขึ้นท่านเกิดทะเลาะกับคุณหลวง... คนทำงานของท่านจนถึงกับ
ต้องลาออกกลับเมืองไทย มูลเหตุก็คือคุณหลวงเป็นเพื่อนนายปรีดี... คอนหลัง
ท่านเขียนจดหมายถึงสมาคม หาวาเป็นบอลเชวิค กล่าวจะล้มสมาคมและ
อะไรๆอะไรใหญ่โต เห็นว่าโกรธอย่างที่สุด... เรื่องเกิดใหญ่ขึ้นทุกที ความค
มารับสั่งให้ปรีดีมาสู่ความกับท่าน สมาคมเขียนตอบไปว่าท่านไม่ควรโกรธ
สมาคมไม่ใคร่ทำอะไรผิดแล้วเรื่องก็จกราไป... เรื่องถึงที่สุดวันที่ 3-4 ทูตได้

พุกกับปรีดีและคณะกรรมการปรากฏว่าเรื่องจะถึงที่สุด พุกแสดงความเสียใจที่
ทำมากับนักเรียน คณะกรรมการก็เหมือนกัน... (24 : 9-12)

ยิ่งไปกว่านั้นเหตุการณ์ของความขัดแย้งก็ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะสมาคม
นักเรียนไทย (ส.ย.ว.ม.) ได้ดำเนินการทางการเมืองมากยิ่งขึ้น ดังที่ คร. เตือน ขุนนาค
ถึงสภาพการณ์ในขณะนั้นว่า

ปรีดีเห็นว่าผลสรุปที่ได้จากการประชุมเมื่อปีที่แล้วนั้น แสดงว่าเพื่อนนักเรียน
ส่วนมากใฝ่หาเขาสู่นโยบายสมาคมทางการเมืองเพื่อประชาธิปไตย ฉะนั้นในการ
ประชุมประจำปีครั้งที่ 3 สำหรับ ค.ศ. 1926 นั้น คณะกรรมการสมาคมฯ จึงได้จัด
ให้มีการปรากฏการณ์เมืองมากขึ้นกว่าปีที่แล้ว เพื่อปรารถนาให้สมาคมก้าวไปอีก
ก้าวหนึ่งในการรวมกันต่อสู้ทานอัครราชทูตซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาล (สมบูรณา)
เพราะทานปฏิบัติการณ์ไม่เหมาะสมหลายประการ คร. ปรีดี จึงเสนอให้ประชุมอภิปราย
ถึงกิจการของทานที่เพื่อนนักเรียนเห็นว่าไม่เหมาะสมอย่างไรบ้าง ครั้น คร. ปรีดีจัดให้
การอภิปรายถึงวิธีจ่ายเงินกระเปาะ (Pocket Money) และเงินค่าใช้จ่ายสำหรับ
ความเป็นอยู่ที่นักเรียนส่วนมากไม่ได้รับเท่าที่ควร เพราะเงินแฟรงค์มีค่าตกต่ำอยู่
เรื่อย ๆ คร. ปรีดี จึงเสนอที่ประชุมสมาคมฯ ทำหนังสือยืนยันต่อทานอัครราชทูตเพื่อขอ
ให้พิจารณาเพิ่มเติมเงินค่าใช้จ่ายให้แก่เด็กนักเรียนที่ได้อาศัยเงินกระเปาะหรือเงินเดือนน้อย
และขอให้จ่ายเป็นเงินปอนด์จากงบประมาณที่สถานทูตได้รับจากกรุงเทพฯ (24 : 4)

ปฏิริยาตอบโต้ของอัครราชทูตที่มีต่อเหตุการณ์ในครั้งนี้ก็คือ การแจ้งแก่พระบาท
สมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า "ปรีดีเป็นหัวหน้าชักชวนนักเรียนก่อการซัดคำสั่งทูต เป็นหัวหน้า
สหบาล (Syndicate) นักเรียนไทยเป็นคนฝึกใช้ประชาธิปไตย เห็นจะเป็นภัยต่อ
ราชบัลลังก์..." (19 : 36) ซึ่งหมายถึงสภาพของความเป็นปฏิปักษ์ที่ถึงจุดของความ
แตกหักระหว่างอัครราชทูตกับสมาคมนักเรียนไทย โดยมีเป้าหมายไปยังตัว คร. ปรีดี
เป็นหลักสำคัญ และสภาพการณ์เหล่านี้ก็ได้รับการตอบรับโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ
โดยมีพระราชดำริว่า คร. ปรีดี มีความผิดอย่างร้ายแรงในฐานะที่เป็นผู้ที่ให้เกิดความ
แตกแยกและขาดความเคารพซึ่งกันและกันที่ใดมีพระราชกระแสรับสั่งให้เรียก คร. ปรีดี กลับทันที
(21 : 7) แต่เนื่องด้วยเหตุผลบางประการจึงทำให้ คร. ปรีดี สามารถอยู่ศึกษาต่อ
จนสำเร็จการศึกษา

จากประเด็นของความขัดแย้งที่เริ่มมาจากการจัดตั้งสมาคมฯ เคราะห์สมาคมขึ้น
และได้มีการรวมกลุ่มกับบรรดานักเรียนไทยในอังกฤษ ซึ่ง เท่ากับเป็นการรวบรวมและ

ผสมผสานแนวความคิดและสร้างจุดร่วมระหว่างบรรดานักเรียนภาคพื้นยุโรปขึ้น จนกระทั่ง
เกิดจุดแตกหักระหว่างอัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส (พระองค์เจ้าจรรยาสุทนต์กฤดาการ)
กับสมาคมนักเรียนไทยฯ ซึ่งมี ดร.ปรีดี เป็นนายกสมาคมนั้น เราสามารถที่จะพิจารณา
ผลกระทบที่เกิดขึ้นได้ดังนี้

ในประการแรก จากกรณีที่อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีสได้มีโทรเลขมายัง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งกล่าวถึงความกระต้างกระเดื่องและผิดใจต่อระบอบ
ประชาธิปไตยอันเป็นอัยคอรราชบัลลังก์ (ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) และด้วยเหตุผล
บางประการทำให้ ดร.ปรีดี สามารถทำการศึกษาต่อจนสำเร็จการศึกษา ซึ่งแต่เดิมผู้ที่
กระทำผิดคือข้าหากังกล่าวอันหมายถึง "เป็นภัยต่อราชบัลลังก์" นั้น โทษทัณฑ์ย่อมจะต้อง
รุนแรง แต่เมื่อเหตุการณ์ได้ล่วงเลยไป โดยที่ ดร.ปรีดี ยังคงสามารถทำการศึกษาต่อได้
และจากการที่บรรดานักเรียนไทยได้ก่อการกระต้างกระเดื่องขึ้นในขณะนั้น เราน่าจะสังเกต
ได้ว่าจากการที่ผู้ที่ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส ในขณะนั้นได้แก่ "พระองค์
เจ้าจรรยาสุทนต์กฤดาการ" ซึ่งจัดได้ว่าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง (ชั้นพระองค์เจ้า) มี
ความขัดแย้งกับสมาคมนักเรียนไทยฯ โดยเฉพาะ ดร.ปรีดี ซึ่งเป็นราษฎรสามัญธรรมดา
แต่ ดร.ปรีดี ก็ยังคงสามารถศึกษาต่อได้จนจบการศึกษาทั้ง ๆ ที่โดยสภาพข้อเท็จจริงแล้ว
ควรจะต้องได้รับโทษทัณฑ์สถานหนัก ก็เท่ากับเป็นการเพิ่มฐานะและบทบาททางการเมือง
ของ ดร.ปรีดี โดยทางอ้อมนั่นเอง

ในประการที่สอง จากกรณีที่อัครราชทูต ณ กรุงปารีส ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์และ
เป็นตัวแทนของรัฐบาลไทยในประเทศฝรั่งเศสได้พยายามที่จะล้มหรือยกเลิก
สมาคมนักเรียนไทยในสหภาพโซเวียตในต่าง ๆ แก่บรรดานักเรียนไทยใน
ขณะนั้นก็ยังเท่ากับเป็นการกระตุ้นหรือเป็นตัวเร่งให้สถานะของความไม่พอใจในระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ของบรรดาปัญญาชน (นักเรียนไทย) มีมากยิ่งขึ้น และยังสภาวะ
ความขัดแย้งยิ่งรุนแรงเท่าใดก็เท่ากับเป็นการกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มของบรรดานักเรียน
ไทยเพื่อต่อสู้กับปัญหาและนำมาซึ่งความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง
ของชาติให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

ในประการที่สาม เนื่องจากการดำรงตำแหน่งนายกสมาคมฯ ของ คร.ปรีดี จึงทำให้บทบาทและฐานะของท่านยิ่งมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น และกลายเป็นที่ยอมรับของบรรดานักเรียนไทยมากยิ่งขึ้น จากความสามารถทางการศึกษาจึงเท่ากับเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดการยอมรับตัว คร.ปรีดี ในฐานะผู้นำและเป็นมันสมองแก่บรรดาปัญญาชน (นักเรียนไทยฯ) ได้เป็นอย่างดี

การก่อตั้งคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ณ ประเทศฝรั่งเศส

ภายใต้สภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยและสภาพบีบคั้นในต่าง ๆ จึงทำให้บรรดาปัญญาชน (นักเรียนไทยฯ) โดยเฉพาะ คร.ปรีดี ให้ความสำคัญในการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครอง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นจึงได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างบรรดานักเรียนไทยในกรุงปารีส รวมทั้งได้ตกลงในการที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ พล.ท.ประยูรภมรมนตรีนั้น คร.ปรีดี ได้กล่าวไว้ว่า

ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ที่เคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็ก และรับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ 6 นั้น เมื่อมาถึงปารีสใน ค.ศ. 1925 และได้พบข้าพเจ้าที่โคเลาโหซาพเจ้าฟังถึงความเลื่อมโทรมของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเสียงร้องของคณะราษฎรในสยามที่ต้องการให้เปลี่ยนระบบนั้น ฉะนั้นใน ค.ศ. 1926 นั้นเอง ภายหลังจากข้าพเจ้าได้สนทนากับ ร.ท.ประยูรฯ หลายครั้งแล้ว จึงได้ชวนเขาไปกินเล่นที่ถนน Henri Martin ประรภักดิ์ว่า ไคยีนผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีมากมายหลายคนแล้ว แต่ยังไม่ใครจะตัดสินใจเอาจริง ฉะนั้นเราจะไม่พูดแต่ปาก คือ จะต้องทำจริง จากนั้นอยู่ไปสักระยะก็หาวิธีการชวนเพื่อนที่ไว้วางใจได้รวมเป็นขบวนการขึ้น ต่อมาจึงชวน ร.ท.แปลก ร.ศ.ทัศนัย ซึ่งย้ายมาจากบ้านพักเดิมไปอยู่ดินเกี่ยวกับข้าพเจ้าที่ Quartier Latin จึงได้สนทนากันแทบทุกวัน แล้วก็ชวนเพื่อนอื่น ๆ ใหรวมควย (23 : 21-22)

ในชั้นเริ่มต้นนั้น การแสวงหาและรวบรวมผู้ที่มีความคิดและอุดมการณ์คล้ายคลึงกันจึงได้รวมตัวกันซึ่งมีจำนวน 7 คน (28 : 8)

1. นายปรีดี พนมยงค์
2. ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี (พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี)
3. ร.ท. แปลก ชีตตะสังคะ (จอมพล ป. พิบูลสงคราม)
4. ร.ท. ทศนัย มิตร์ภักดี (พ.ท. หลวง ทศนัย นิยมศึก)
5. หลวงสิริราชไมตรี (นายจรรยา สิงหเสนี)
6. นายควีน ลพานุกรม
7. นายแนบ พหลโยธิน

ในการประชุมครั้งนี้ มติของที่ประชุมเป็นเอกฉันท์ให้ คร.ปรีดี เป็นประธานและเป็นหัวหน้าคณะราษฎรจนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสมเป็นหัวหน้าคณะราษฎรในโอกาสต่อไป ซึ่ง คร.ปรีดี ได้กล่าวถึงสาระของการประชุมว่า

การประชุมดำเนินไปเป็นเวลา 5 วัน จึงได้ตกลงสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ก. วัตถุประสงค์ของคณะราษฎร คือการเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ... และการดำเนินเพื่อให้สยามบรรลุหลัก 6 ประการคือ (1) รักษาสยามเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง (2) รักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก (3) บำรุงความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอพยยาก (4) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาค (5) ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการ ดังกล่าวแล้ว (6) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร....

ข. โดยคำนึงถึงสภาพของสยามที่ถูกแวดล้อมโดยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองที่มีชื่อตกลงกันคือเอาสยามเป็นประเทศกันชน แต่เขาอาจพร้อมกันยกกำลังทหาร เขามายึดครองแล้วแบ่งดินแดนสยามไปเป็น

เมืองขึ้นหรือผู้ใ้คืออิทธิพลของประเทศทั้งสอง ดังนั้นเราจึงเห็นว่าวิธีการเปลี่ยนการปกครองดังกล่าวจะต้องกระทำโดยวิธี Coup d'Etat ซึ่งเราเรียกกันด้วยคำไทยธรรมดาว่า การยึดอำนาจโดยเฉียดพลัน ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการแทรกแซงของมหาอำนาจ เพราะเมื่อคณะราษฎรใ้ค้ออำนาจโดยเฉียดพลันแล้ว มหาอำนาจก็จะต้องเผชิญคอสดานการณ์ที่เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศษว่า Fait-Accompli คือพฤติกรรมที่สำเร็จรูปแล้ว

ค. ผู้เข้าร่วมประชุมครั้งแรกเป็นกรรมการกลางของคณะราษฎรไปพลางก่อน กรรมการแต่ละคนเป็นหัวหน้าแต่ละสายเพื่อที่จะเลือกเป็นผู้ที่ไว้วางใจได้...

ง. การเลือกเฟ้นสมาชิกคณะราษฎรเพิ่มเติมขึ้นต้องคำนึงถึงความเสียสละเพื่อชาติอย่างแท้จริง, ความกล้าหาญ ความสามารถในการรักษาความลับ...

จ. นโยบายที่จะดำเนินการภายหลังที่คณะราษฎรใ้ค้ออำนาจรัฐแล้วที่ประชุมใ้ค้อมอบให้กับข้าพเจ้าเป็นผู้ชี้แจงและเห็นชอบตามหลัก 6 ประการ ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้เสนอรวมทั้งหลักการทั่วไปในเค้าโครงเศรษฐกิจและใ้ค้อมอบให้ข้าพเจ้าเตรียมร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจในโอกาสต่อไป (27 : 2-5)

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วจากสภาพการณ์ที่บรรดาปัญญาชน (นักเรียนไทยในฝรั่งเศส) ต่างก็มีจุดร่วมทางด้านแนวความคิดในการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และใ้ค้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องกัน ปรากฏว่าผู้ที่มีบทบาทและมีความคิดริเริ่มก็คือ คร.ปรีดี ก็จะได้เห็นใ้ค้จากมติที่ประชุมในการมอบหมายให้ท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้าคณะราษฎรไปก่อน ทั้งนี้เพราะด้วยสภาพภูมิหลังทางการศึกษาและพื้นฐานแนวความคิดในการที่จะต่อสู้กับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไม่เพียงแต่จะสามารถเปลี่ยนแปลงการปกครองใ้ค้โดยใช้กำลังทางทหารเท่านั้น แต่จะต้องคำนึงถึงการจัดระเบียบการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมอีกด้วย ซึ่งจากสภาพที่เอื้ออำนวยดังกล่าวจึงทำให้ คร.ปรีดี ผู้มีลักษณะของความเป็นปัญญาชนที่เฉียดแหลมใ้ค้กลายมาเป็นตัวจักรสำคัญหรือเป็นมันสมองของคณะราษฎรไป

การดำเนินการเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทย (พ.ศ. 2475)

นับตั้งแต่คณะราษฎรใ้ค้ทำการก่อตั้งขึ้น ณ ประเทศฝรั่งเศสและใ้ค้มีการตกลงในหลักการเกี่ยวกับหลัก 6 ประการ ตลอดจนเรื่องเค้าโครงร่างเศรษฐกิจ แต่ในเรื่องของการตกลงกันในขั้นตอนรายละเอียดหรือวิธีปฏิบัตินั้นไม่ใ้ค้มีการตกลงที่แน่ชัด ซึ่งทำให้

เกิดปัญหาความแตกแยกขึ้นภายหลังที่คณะราษฎรสามารถยึดอำนาจรัฐได้สำเร็จ โดยเฉพาะในเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจ แต่แนวความคิดหลักที่สำคัญซึ่งทำให้การก่อตั้งและรวมตัวกันของคณะราษฎร ตลอดจนการดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยร่วมมือกับบรรดาข้าราชการฝ่ายพลเรือนและทหารจนเป็นผลสำเร็จนั้นก็คือ เรื่องของความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง

ไม่เพียงแต่การดำเนินงานของคณะราษฎรโดยเฉพาะการเผยแพร่แนวความคิดของ ดร.ปรีดี เท่านั้น สภาพการณ์โดยทั่วไปโดยเฉพาะปัญญาชนในค่านต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ต่างก็ได้เป็นตัวเร่งเร้าให้เกิดสภาวะสุกงอมขึ้นจนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นผลสำเร็จ ในปี 2475 ดังเช่น จะเห็นได้จากกรณีที่หนังสือพิมพ์ได้แสดงบทบาทที่สำคัญในการชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และนำความคิดเห็นเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมาเผยแพร่ ซึ่งพูดถึงการแสดงความเห็นต่อการดำเนินงานของรัฐบาล การชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของการใช้นโยบายดุลยภาพเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ การเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการเก็บเงินรัฐูปการ การเสียศีลการกระทำที่ไม่เหมาะสมของข้าราชการและบรรดาเชื้อพระวงศ์เช่น ความฟุ่มเฟือย ฯลฯ (29 : 24-28)

นอกเหนือไปจากนั้นมูลเหตุที่สำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ เราสามารถที่จะกล่าวได้ลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ (30 : 91-93)

1. จากการที่คนหนุ่มรุ่นใหม่ (ปัญญาชน) ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกพอใจกับระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกและเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ขัดขวางความเจริญของประเทศจึงเห็นควรที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
2. เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงอ่อนแอในการใช้อำนาจของพระองค์ จนทำให้เกิดความรู้สึกว่าทรงตกอยู่ใต้อิทธิพลพระราชวงศ์ชั้นสูง
3. เกิดจากการขัดผลประโยชน์ในค่านส่วนตัว เช่น การดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในทางราชการนั้นบรรดาสมาชิกจะไม่ได้มีโอกาสได้รับตำแหน่งนั้น ตลอดจนบรรดาข้าราชการที่พลเรือนและทหารต่างก็ไม่เชื่อถือในความสามารถของบรรดาข้าราชการระดับสูงส่วนใหญ่ได้แก่พระราชวงศ์ชั้นสูง
4. ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจที่ตกต่ำ จนเกิดการคุ้ยข้าราชการและเกิดความอศอยากแต่พระราชวงศ์กลับมีความสุขสบายและใช้ชีวิตอย่างหรูหรา

5. เนื่องจากการจำกัดเสรีภาพในก้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในก้านการแสดงความคิดเห็น เช่น การเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์พื่อนนำไปสู่ความขัดแย้งกันระหว่างข้าราชการกับนักหนังสือพิมพ์ (ปัญญาชนแขนงหนึ่ง)

สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องกระตุ้นให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองบังเกิดผลสำเร็จ และในขณะเดียวกันความชอบธรรมของ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ลดลงทุกขณะ ๆ

จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจึงทำให้แผนการที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้บังเกิดขึ้นและประสบผลสำเร็จ โดยมีพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และคร.ปรีดีได้รับตำแหน่งและมีบทบาทที่สำคัญในคณะราษฎร กล่าวคือนอกจากฐานะผู้นำฝ่ายพลเรือนและเป็นผู้ร่างประกาศคณะราษฎรแล้ว คร.ปรีดียังได้เป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475

นอกจากนั้นยังได้รับการแต่งตั้งจากผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการคนแรกของสภาผู้แทนราษฎร (21 : 15) และในโอกาสต่อมาท่านได้รับตำแหน่งสำคัญ ๆ ในคณะราษฎรอีก คือเป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินถาวร ซึ่งได้ประกาศเป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการราษฎร ตลอดจนดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือเป็นผู้ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้เป็นผู้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งก็เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับที่ คร.ปรีดี มีมาตั้งแต่ได้มีการจัดตั้งคณะราษฎรขึ้นที่ฝรั่งเศส อันนำมาซึ่งความขัดแย้งภายในคณะราษฎรจนทำให้ คร.ปรีดีต้องเดินทางออกนอกประเทศ เมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2476

ปัญหาเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ทำให้ คร.ปรีดีลบทบาททางการเมืองลงไปก็ตามที แต่วิกฤติการณ์ทางการเมืองอันเนื่องมาจากเรื่องของเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งร่างโดย คร.ปรีดีก็เท่ากับเป็นการอธิบายให้เห็นถึงอิทธิพลทางด้านแนวความคิดที่มีต่อคณะราษฎรและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ นับตั้งแต่ริเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองจนกระทั่งมีวิกฤติการณ์ทางการเมืองเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ

เมื่อคณะราษฎร เกิดความแตกแยกและเกิดการช่วงชิงอำนาจกันระหว่างทหารกับพลเรือนนั้น ปรากฏว่าผู้นำฝ่ายทหารเป็นผู้ได้รับชัยชนะ อันเนื่องมาจากฝ่ายทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารบกนั้นมีลักษณะทางการจัดองค์การที่ดีกว่าสถาบันอื่น (31 : 184-185) ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการพยายามช่วงชิงอำนาจทางการเมืองของทหารกลุ่มใดก็ตามที่เป้าหมายแรกที่จะต้องดำเนินการโค่นล้มก็คือการโค่นล้มฐานอำนาจทางการเมือง ซึ่งในการนี้ก็คือการโจมตีเค้าโครงเศรษฐกิจอันเปรียบเสมือนตัวแทนทางความคิดและจุดยืนทางการเมืองของ ดร.ปรีดี และจากการที่เค้าโครงเศรษฐกิจได้ถูกโจมตีจากทุก ๆ ฝ่าย โดยการนำเอาพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476 ออกมาดำเนินการเพื่อล้มล้างเค้าโครงเศรษฐกิจของ ดร.ปรีดี ก็จะทำให้เห็นว่าทุก ๆ ฝ่าย ต่างก็มีความเห็นไปในแง่ที่ว่าเค้าโครงเศรษฐกิจของ ดร.ปรีดีแสดงให้เห็นว่า ดร.ปรีดี มีแนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองแบบคอมมิวนิสต์ดัง เช่นที่พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ชี้แจงเหตุผลของการกระทำครั้งนี้ว่า

ในคณะรัฐมนตรี ณ บัดนี้ เกิดแตกแยกกันเป็นสองพวก มีความเห็นแตกแยกกันเป็นสองพวก มีความเห็นแตกต่างกันและไม่สามารถที่จะคล้อยตามกันได้ ความเห็นข้างน้อยนั้นปรารถนาที่จะวางนโยบายเศรษฐกิจไปในทางอันมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์... (32 : 5)

จากข้อความดังกล่าวปรากฏให้เห็นว่า ดร.ปรีดีเป็นเป้าหมายโจมตีทางการเมืองอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะฐานะและบทบาทตลอดจนอิทธิพลทางการเมืองของ ดร.ปรีดีในขณะนั้นมีสูงมาก ดังจะเห็นได้จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนกระทั่งถึงปัญหาเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะ ดร.ปรีดีสามารถมีอิทธิพลทางความคิดเหนือบรรดาผู้ก่อการในคณะราษฎรคนสำคัญ ๆ โดยเฉพาะ พระยาพหลพลพยุหเสนาที่เห็นได้จากคำกล่าวของ พระยาพหลฯ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเค้าโครงเศรษฐกิจของ ดร.ปรีดี ว่า

"เรื่องทีหหลวงประดิษฐฯ ต้องหาผู้ที่จริงซ้าพเจ้ารักษาความเป็นกลางไว้ ซ้าพเจ้ารู้จักในเรื่องเหล่านี้ แต่ซ้าพเจ้าไม่อยากจะแสดงออกไปหมาหาชน เห็นว่า ซ้าพเจ้าซ้าพหลวงประดิษฐฯ... ซ้าพเจ้ารู้สึกลัวความยุติธรรม หนีความยุติธรรมไม่พ้น ความยุติธรรมคือเป็นความยุติธรรม เพราะฉะนั้นจะต้องกระจางแจ่งออกมาให้แลเห็นชัดในวันหนึ่ง... เพราะเหตุที่ว่าคนไม่ผิด และคนดี ๆ แทะ ๆ แทะทว่าพูดไม่ออกเพราะไม่รู้จะเอาอะไรแสดงให้เห็นว่า

คนที่ถูกกล่าวหา ถูกเอาคืนหม้อทาหน้า... ข้าพเจ้าบอกกับหลวงประจักษ์ที่หลัง บอกว่านี่คุณหลวงมีความรู้ดี แต่คุณหลวงขาดความชำนาญในเรื่อง รู้จักมักคุ้นนิสัยของเราในพวกข้าราชการยังไม่ดีแท้ ข้าพเจ้าโค่นอย่างนี้หลายครั้งหลายหน จนใคร่ลึก แต่หลวงประจักษ์เป็นคนมีความรู้แต่หาโค่นเคยชำนาญเช่นกับเรื่องทั่วไปในการเมืองก็ดี คนทำราชการก็ดี จึงโค่นลาตลาตงนอนหงายที่เดียว (33 : 136)

ยิ่งไปกว่านั้นจากคำบอกเล่าของผู้ร่วมกิจการบางท่าน เช่น นายสงวน คุณารักษ์ ซึ่งกล่าวเอาไว้เกี่ยวกับอิทธิพลทางแนวความคิดตลอดจนความเชื่อมั่นและนิยมในตัวของ พระยาพหลฯ ไว้ว่า "ท่านเอาตัวทั้งนั้น อาจารย์ปรีดีว่าไงเอา อาจารย์ปรีดีเอาอะไรเอาเอาทั้งนั้น ทวนเจ้าคุณพหลพลานะ" (34 : 15)

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลและแนวความคิดที่ คร. ปรีดี มี ต่อบรรดาผู้ก่อการ เปลี่ยนแปลงการปกครองและนำมาซึ่งฐานอำนาจทางการเมืองที่ยังเกิน จนกระทั่งได้กลายเป็นเป้าโจมตี ภายในบรรดาผู้นำคณะราษฎรด้วยกันเอง ทั้งนี้เพราะ ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นผลสำเร็จและการช่วงชิงอำนาจของชนชั้นนำระหว่างกลุ่มชนชั้นนำเก่าคือข้าราชการกับสถาบันกษัตริย์มาสู่การ ช่วงชิงอำนาจของชนชั้นนำที่เป็นข้าราชการ (คณะราษฎร) ด้วยกันเอง โดยเฉพาะระหว่าง ฝ่ายทหารกับพลเรือน

ในเรื่องนี้ แม้แต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นผู้ร่วมก่อการฯ แต่ต่อมา ก็ได้กลายมาเป็นคู่ต่อสู้ทางการเมืองที่สำคัญที่สุดของ คร. ปรีดี ในยุคสมัยต่อมานั้นถึงยัง ยอมรับในความสามารถไม่ว่าจะเป็นทาง คำนสติปัญญาหรือความรู้ในทาง คำนการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ก็ยังจะเห็นได้จากคำกล่าวของ คร. ปรีดีที่ว่า

เวลานั้น ร.ท. แปลก (จอมพล พิบูลฯ) บอกว่า "อาจารย์เอาอย่างไร ผมเอาอย่างนั้น ขอให้โค่นเปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น เสร็จแล้วตั้งโต๊ะ ให้อาจารย์เขียนเอาตามใจชอบ " ก็แปลว่ายอมตามผมเปลี่ยนแปลงการปกครอง แล้วก็เกิดการเหยียดกันขึ้น (20 : 52)

จากสิ่งเหล่านี้ทำให้พบว่าถ้ามองถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี พ.ศ. 2475 แล้วคณะราษฎรโดยส่วนใหญ่ยอมรับในความสามารถของ คร. ปรีดี โดยมอบหมายให้ทำหน้าที่ที่สำคัญทั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งก็เท่ากับเป็นการยืนยันสมมุติฐานที่ว่าความสามารถ

ทางค่านสติปัญญา ค่านการศึกษา ตลอดจนความแตกฉานในค่านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่นำมาซึ่งฐานอำนาจและความสนับสนุนทางการเมืองของ คร.ปรีดีนั่นเอง

กล่าวโดยสรุปนั้นเราอาจจะพูดได้ว่าจากการที่ปัญญาชนหลาย ๆ ฝ่ายซึ่งประกอบไปด้วยข้าราชการ (พลเรือนและทหาร), นักเรียนนักศึกษา, นักหนังสือพิมพ์ ฯลฯ ได้มีแนวความคิดที่จะเห็นว่าประเทศไทยในขณะนั้นสมควรที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย และท่ามกลางกระแสแนวความคิดที่มีต่อระบบการเมืองการปกครองของหลายฝ่ายนั้น แนวความคิดหรือแนวทางทางการเมืองของ คร.ปรีดีก็ได้โดดเด่นขึ้นภายในบรรดาปัญญาชนฝ่ายต่าง ๆ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นเพราะการยอมรับในความรู้ความสามารถในค่านต่าง ๆ เช่น การศึกษา การมีภาวะผู้นำ ตลอดจนถึงสภาพพื้นฐานและปัญหาที่ประเทศไทยกำลังประสบอยู่โดยเฉพาะปัญหาปากท้องและความไม่เป็นธรรมในสังคม จนทำให้ท่านไม่ยอมรับในความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเผยแพร่แนวความคิด ซึ่งก็ได้รับการยอมรับจากหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งถ้าเราจะพูดถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรในปี 2475 นั้น คร.ปรีดี เป็นผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดในการนำเอาแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ มาปรับใช้กับสังคมไทย

การก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. 2476)

แม้ว่าการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองจะเกิดขึ้นภายหลังที่ คร.ปรีดี ได้ถูกลอบหมายทางการเมืองลงไปอย่างมาก กล่าวคือต้องเดินทางออกนอกประเทศในข้อหาที่ว่าเป็นคอมมิวนิสต์อันเนื่องมาจากเรื่อง เค้าโครง เศรษฐกิจและในโอกาสต่อมาท่านก็สามารถเดินทางกลับมาประเทศไทยและพบนลทินในกรณีของเรื่อง เค้าโครง เศรษฐกิจ

จากสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะนั้น คงจะเป็นไปไม่ได้ที่ คร.ปรีดีจะสามารถแสดงบทบาทหรือมีอิทธิพลทางการเมืองได้ ทั้งนี้เพราะย่อมจะถูกเพ่งเล็งจากบรรดาผู้นำประเทศในขณะนั้นโดยเฉพาะทหาร ซึ่งในการนี้ คร.ปรีดี ก็ได้ริเริ่มในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อวางรากฐานการปกครองแบบประชาธิปไตย

ของไทย โดยจะเป็นสถาบันที่ให้การศึกษาอบรมแก่ประชาชน ให้มีโอกาสได้เรียนรู้เรื่องราวของการเมืองการปกครองและเพื่อสร้างบุคลากรที่จะเป็นกำลังสำคัญในการบริหารและพัฒนาต่อไป ซึ่ง คร.ปรีดีได้กล่าวว่า

เสนอรัฐบาลให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อให้เป็นตลาดวิชาอำนวยความสะดวกวิชากฎหมาย วิชาเศรษฐกิจและวิชาการอื่น ๆ อันเกี่ยวกับธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อส่งเสริมให้ข้าราชการและประชาชนมีโอกาสได้ศึกษาอย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นการเผยแพร่และปลูกฝังระบอบประชาธิปไตยให้รู้หน้าที่การปกครองบ้านเมืองในระบบนี้ (21 : 16-17)

ดังนั้นในวันที่ 17 มีนาคม 2476 จึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช 2476 ซึ่งกำหนดให้มหาวิทยาลัยมีสภาพเป็นนิติบุคคลและมีความเป็นอิสระในการบริหารงาน โดยที่มหาวิทยาลัยอยู่ในความควบคุมดูแลของคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย คณะบดีคณะต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยกับกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งจะได้ตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร (35 : 140-146)

โดยความตั้งใจของ คร.ปรีดี นั้นต้องการจะให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองมีสภาพเป็นนิติบุคคลที่มีอิสระ โดยหวังว่ามหาวิทยาลัยจะสามารถพึ่งตัวเองทางการเงินได้ และไม่ต้องอาศัยงบประมาณของรัฐ ซึ่ง คร.ปรีดีได้กล่าวเอาไว้ว่า

มหาวิทยาลัยนี้ก็หวังที่จะเลี้ยงตัวเองได้ เช่นกับสอนคำบรรยายก็ดี คอไปเราจะได้พิมพ์ขึ้นโดยราคาถูก เพื่อให้ผู้ศึกษาในมหาวิทยาลัยได้มีโอกาสศึกษาโดยทั่วกัน และในการนี้ก็เป็ผลอันหนึ่ง เมื่อใดมหาวิทยาลัยเลี้ยงตัวเองได้อย่างเต็มที่ถึงกับไม่ต้องขอเงินจากรัฐบาลได้แล้ว เมื่อนั้นมหาวิทยาลัยก็ขอลดเงินจำนวนนั้นหรือไม่เอาเสียเลย (35 : 127)

ลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองคือการเป็นตลาดวิชา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสังคมไทยในเวลานั้น ทั้งนี้เพราะแต่เดิมการศึกษาในระดับอุดมศึกษา เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็มีจุดประสงค์^{ผลิต}บุคคลากรเพื่อรับใช้ในราชการเป็นหลัก ดังนั้นจึงเท่ากับเป็นการตอบสนองความต้องการของประชาชนในค่านการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี และเมื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองได้เปิดทำการสอนให้ ปรากฏว่ามีผู้สมัครเรียนถึง 7,094 คน (31 : 232) ซึ่งนับเป็นจำนวนไม่น้อยในยุคสมัยนั้น

จากการดำเนินการในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองและการดำรงตำแหน่ง ผู้ประศาสน์การคนแรกของมหาวิทยาลัย ของ คร.ปรีดี ได้ทำให้เกิดความนิยมในตัว คร.ปรีดี ยิ่งขึ้นไปอีกทั้งนี้เพราะเนื่องจากสภาพการณ์ที่ คร.ปรีดี ได้ถูกดลคมบาทและอำนาจลง เนื่องจากกรณีเค้าโครงเศรษฐกิจจนกระทั่งถึงต้องเดินทางออกนอกประเทศ และคร.ปรีดีคงจะไม่สามารถดำเนินการทางการเมืองต่อไปได้อีก ดังนั้นการดำเนินการในฐานะนักวิชาการและดำเนินการเผยแพร่วิชาความรู้และแนวความคิดของตน ได้ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ย่อมจะกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะจากการที่ คร.ปรีดีได้เผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง โดยผ่านทาง การสอนวิชากฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายปกครอง กฎหมายระหว่างประเทศ ฯลฯ บรรดาวิชาต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็มีผลกระทบต่อปัญญาชนในด้านการปลูกฝังแนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นอย่างมาก

ในประเด็นนี้เราจะพบว่า การก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ทำให้ท่านกลับมีฐานะและโคกเกินขึ้นในหมู่ปัญญาชน ในลักษณะชอบการเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิชาการ ซึ่งในทางอ้อมก็คือเป็นการยืนยันแนวความคิดของท่านอีกครั้งหนึ่ง แม้ในครั้งไม่ได้เป็นการจำเป็นทางการเมืองในลักษณะที่ท้าทายต่อกลุ่มผู้นำที่กำลังเริ่มมีอำนาจทางการเมืองมากขึ้นเป็นลำดับอย่างเปิดเผย

การตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นได้มีผลกระทบต่อทางการเมืองในระยะต่อมาหลาย ๆ ครั้ง เช่น เกี่ยวข้องกับการดำเนินการของขบวนการเสรีไทย ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป นอกจากนั้นผลผลิตของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ยังได้ก่อให้เกิดความหวาดระแวงแก่ผู้นำประเทศในขณะนั้น (จอมพล ป.พิบูลสงคราม) จึงจะเห็นได้ว่า บทบาทของ คร.ปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองนี้เป็นเหตุให้ฝ่ายทหารระแวงว่า คร.ปรีดี กำลังเสริมสร้างฐานอำนาจทางการเมือง โดยอาศัยความนิยมความสนับสนุนจากนักศึกษาธรรมศาสตร์ นอกจากนั้นผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งก็เป็นลูกศิษย์ของ คร.ปรีดี มีที่ท้าวว่าจะเข้าไปมีบทบาทในด้านการปกครองมากขึ้น โดยทำให้ฝ่ายทหารระแวงว่าเป็นการเสริมสร้างฐานอำนาจการเมืองของ คร.ปรีดี ในสายงานมหาดไทย จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรียังเสนอให้นายทหารชั้นสัญญาบัตรเป็นข้าหลวงและนายอำเภอตามจังหวัดต่าง ๆ ประมาณ 200 ตำแหน่ง

เพื่อเป็นการอ่านใจของ คร.ปรีดี (36 : 277-278)

กล่าวโดยสรุป จากข้อเท็จจริงและรายละเอียดที่ได้ทำการศึกษาทำให้พบว่า ความสามารถทางด้านความรู้และสติปัญญาของ คร.ปรีดี ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม (ที่มีพื้นฐานมาตั้งแต่วัยเด็ก) จนเป็นที่ยอมรับในหมู่บรรดาชนชั้นนำ และปัญญาชนเป็นจำนวนมากได้กลายมาเป็นปัจจัยพื้นฐานในการที่ คร.ปรีดี ได้ใช้เป็น วิธีการหรือแนวทางในการก้าวเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองจนสามารถมีบทบาทในฐานะ มั่นสมองของ คณะราษฎร และสามารถก้าวขึ้นสู่จุดสุดยอดทางการเมืองในโอกาสต่อมา

สาเหตุที่ต้องศึกษาเกี่ยวพันไปถึงภูมิหลังในวัยเด็กของ คร.ปรีดี เพราะการ ที่บุคคลจะยอมรับในความสามารถของผู้หนึ่ง ผู้ใดก็ย่อมจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบใน หลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นชาติภูมิการศึกษา ฯลฯ ด้วยเหตุนี้การที่นำเอาภูมิหลังชีวิต ของ คร.ปรีดีมาศึกษาก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าเมื่อใดศึกษาโดยละเอียดก็จะพบว่า คร.ปรีดี มีสภาพพื้นฐานที่เหมาะสมในการที่จะเป็นที่ยอมรับในบรรดาชนชั้นนำและปัญญาชนโดย ส่วนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่จะรับภาระหน้าที่ในการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง (ในยุคสมัยนั้น) โดยจะพิจารณาได้ว่าหาก คร.ปรีดี จะถือ กำเนิดขึ้นในช่วงสมัยปัจจุบันแทนที่จะกำเนิดในช่วงยุคสมัยนั้น คร.ปรีดีก็คงไม่มีนัยสำคัญ ต่อการเมืองมากมายเท่าไฉน

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความรู้ความสามารถทางด้านสติปัญญาที่เฉียบแหลม (ในฐานะปัญญาชน) จนเป็นที่ยอมรับจากหลาย ๆ ฝ่ายของ คร.ปรีดี ก็คือวิธีหรือแนว ทางหนึ่ง ที่ คร.ปรีดี ได้ใช้ เป็นเครื่องมือในการต่อสู้หรือการเข้าสู่อำนาจทางการเมือง ของตน โดยเริ่มต้นจากฐานของ มั่นสมองของ คณะราษฎรจนกระทั่งขึ้นสู่จุดสุดยอดทาง การเมือง นอกไปจากนั้น คร.ปรีดี ยังได้ใช้วิธีการในการต่อสู้ทางการเมืองของ คนอีกหลาย ๆ ประการซึ่งก็ได้ทำการศึกษาในบทต่อไป